المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص: 17-36

پاراستنی شیعر و شاعیرانی کورد وەک بەشێک لە کولتوری نەتەوە لە دەنگی گێتی تازەدا

موحەمەد ئەمین عبدالله[1]، نیگار عبدالله کریم[2]

[1]بەشی زمانی کوردی، کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەتی، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، عێراق
[2]بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردەو زمان، زانکۆی چەرموو، سلێمانی، عێراق

Email: mohammed.ameen@univsul.edu.iq[1], nigarabdullah014@gmail.com[2]

پوختە:

پێگەی (دەنگی گێتی تازە) لەکاروانی ڕۆژنامەگەری کوردیدا لە بوارە ئەدەبییە کلتورییەکانی (زمان، شیعر، وتار....)دا، دەردەکەوێت. لە ناو ئەو کولتورەدا ڕۆڵی (شیعر)، کە هەڵگری سیمای نەتەوەیی کوردەو لەلایەن نوسەرەکانەوە خراوەتەڕوو. شیعریش وەکو کولتورێکی نەتەوەیی ئامرازێکی گرنگ بووە وەک یەکێک لە پێداویستییەکانی ژیانی ڕۆژانە لەگەڵ ڕۆژگاردا بایەخ و گرنگی و سودی لە زیادبوندا بووە، بۆ هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگا و ئاگاداربوون لەڕەوتی ڕۆژگارو سەردەمەکانی کۆن و سەردەمی گۆڤارەکە. دەنگی گێتی تازە گرنگی بە شیعری شاعیرانی کلاسیک داوە. پاشان شیعری نوێ سەری هەڵداوەو کۆمەڵێک شاعیر ڕۆڵیان هەبووە لە شیعری نوێدا. ئەم شاعیرانەش بوون بە سەردەستەو دەستپێکی شیعری سەردەم لە دەنگی گێتی تازەدا، گۆڤارەکە یارمەتی شاعیرانی داوە بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان و دەربڕینی مەبەستە شیعرییەکان. جگە لەمە ئەم گۆڤارە گرنگیی داوە بە بڵاوکردنەوەی شیعری میللی و لە ڕێگەی ئەو شیعرە میللییانەوە زۆر لایەنی کولتوری کوردەواری خراونەتەڕوو. ئێمەش لەم لێکۆڵینەوەدا بەناوی "پاراستنی شیعر و شاعیرانی کورد وەک بەشێک لە کولتوری نەتەوە لەدەنگی گێتی تازەدا" پۆلێنی شیعرو شاعیرەکانمان خستووەتەڕوو.

کلیلە وشەکان: کولتور، شیعر، دەنگی گێتی تازە، کۆن، سەردەم.

الملخص:

تتجلى الدلالات مهمة لـ (دەنگی گێتی تازە) في الصحافة في المجالات الحرفية والتقليدية (اللغة، الشعر، المقال...). يتعامل كل فرع من هذه الفروع مع العديد من المجالات التقليدية. كانت هذه المجالات تخدم التقاليد الكردية. وقد أوضح الكتاب أهمية (الشعر) الذي يشير إلى الرموز القومية الكردية. ومع ذلك، كان الشعر كثقافة وطنية وسيطا مهما. مع مرور الوقت زادت أهميتها وميزتها، وذلك لتوعية المجتمع بالأحداث المعاصرة في عصره. (دەنگی گێتی تازە) ساعد الشعراء على نشر منتجاتهم، بالإضافة إلى نشر الشعر الكلاسيكي.

بدأ الشعر يؤثر على نفسية كل فرد من الأكراد منذ العصر الكلاسيكي وما بعده. المكون – المجتمع، الثقافة.... من القصائد تتدفق من قلوب الشعراء وانفعالاتهم. لطالما تكرر الشعر الكلاسيكي شفهيا من قبل الأفراد الأكراد. لقد أثرى اللقاءات الكردية..... هؤلاء هم الشعراء الذين أخذوا زمام المبادرة في الشعر المعاصر.

- الكلمات المفتاحية: الثقافة، الشعر، دەنگی گێتی تازە، كلاسيك، المعاصر.

Abstract:

The traditional significances of (Dengî gêtî taze) in journalism are demonstrated as a national culture was a significant medium. Over time its importance and advantage have increased, so as to aware the society about contemporary happenings at its era. (D. G. T) has assisted the poets to publish their products, in addition to publish the classical poetry. in the literal and traditional domains of (language, poetry, essay….). Each of these branches handles many more traditional domains. These domains have been serving Kurdish tradition. The importance of (poetry) -which refers to Kurdish national symbols-, has been shown by the writers. However, poetry. Poetry has started to affect each Kurdish individual psych from classical era and on. The component -society, culture…Of the poems

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

has squirted from poets' hearts and emotions. Classical poetry has always been repeated orally by Kurdish individuals. It has enriched Kurdish meetings…... That was these poets who took initiative to the contemporary poetry.

Key words: Culture, Poetry, Dengî gêtî taze, classic, contemporary.

پێشەکی:

ڕۆژنامەگەری کوردی بەگشتی خزمەتێکی زۆری کولتوری نەتەوەیی کوردی کردووە، وەک دەزانرێت لەناو هەموو میللەتێکدا ڕۆژنامەو کولتور بەگشتی و ڕۆژنامە و ئەدەب و زمان بەتایبەتی دوو دیوی یەک دراون، واتە تەواوکەری یەکترین و خزمەت بەیەکتری دەکەن. ڕۆژنامە بەرهەمی ئەدەبی بڵاودەکاتەوە و بەرهەمی ئەدەبیش خزمەتی ڕۆژنامە دەکات، هەر بۆیە لێکۆڵەران بایەخیان بەبواری ئەدەبی و کولتوری داوە لە ڕۆژنامەگەریدا. لەلای ئێمەش لە بواری ئەکادیمیدا کۆمەڵێ لێکۆڵینەوە نوسراون تەنها لایەنی ئەدەبیان گرتوتەوەو باسیان لەڕۆڵی ڕۆژنامەگەری لە بواری ئەدەبدا کردووە، بەڵام هیچ لێکۆڵینەوەیەک لە بارەی دەنگی گێتی تازەوە نەکراوە، بۆیە ئێمە لەم توێژینەوەیەدا بەناوی "پاراستنی شیعر و شاعیرانی کورد وەک بەشێک لە کولتوری نەتەوەیی لە دەنگی گێتی تازەدا"، کە هەڵێنجراوی نامەی ماستەرەکەمانە، باس لە ڕۆڵی گۆڤاری دەنگی گێتی تازە دەکەین لە بایەخدان بە کولتوری کوردی بەتایبەتی (شیعر).

ئامانجی توێژینەوەکە

* خستنەڕووی زانیاری نوێ دەربارەی شیعر لەگۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا.
* دیاریکردنی ڕۆڵ و گرنگی دەنگی گێتی تازە لە خستنەڕووی لایەنە کولتورییەکان و ئاشناکردنمان بەکولتوری نەتەوەیی شیعر.
* کردنەوەی دەروازەیەکی نوێ بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەی تر لە بوارە جیاوازەکانی کولتور و ئەدەب لە دەنگی گێتی تازە.
* دەرخستنی لایەنی ئەرێنی دەنگی گێتی تازە و ئامانجەکانی.

گرنگی توێژینەوەکە

ڕەواندنەوەی ئەو تێڕوانینە نەرێنیانەی هەندێک لە نوسەران سەبارەت بە دەنگی گێتی تازە خستویانەتە بەردەستی ڕۆشنبیران و نوسەران و خوێندەواران، هەرئەمەش وایکردووە کەمتر ئاوڕ لەدەنگی گێتی تازە بدرێتەوەو تا ئێستا هیچ نامەیەکی ماستەرو توێژینەوەیەک لەم بوارەدا نەکراوە. گرنگییەکی تری لەوەدایە کۆکراوەی شیعری ناوچە جیاوازەکان و سەردەمە جیاوازەکانی تێدایە.

میتۆدی توێژینەوەکە

ئەو میتودەی لەم توێژینەوەیەدا گیراوەتەبەر دەکەوێتە چوارچێوەی (میتۆدی مێژوویی) و (ڕێبازی وەسفی شیکارییە)، بەو پێی بە بەشێوەی تیوریی و پراکتیکییە و بەستنەوەی بابەتە شیعرییەکانە بەکولتوری کوردییەوە.

پێکهاتەی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە جگە لە پێشەکییەکە لە سێ بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا باسی سیمای کولتوری ڕۆژنامەگەری و کولتوری نەتەوەیی شیعر و ڕۆژنامەگەری کراوە. لە بەشی دووەمدا باسی شیعر کراوە لە دەنگی گێتی تازەدا، هەر لەم بەشەدا باسی شیعری هونەری بەرز (کلاسیک) و شیعری میللیی کۆن کراوە لە دەنگی گێتی تازەدا. لە بەشی سێهەمیشدا باسی شیعری سەردەم کراوە لە گۆڤارەکەدا، کە شیعری هونەریی سەردەم و شیعری میللی سەردەم دەگرێتەوە و بە نمونەوە باسی ئەم دوو جۆرەی شیعرکراوە لە گۆڤارەکەدا.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:17-36
المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

بەشی یەکەم

١-١: سیمای کولتوری ڕۆژنامەگەری کوردی

وشەی کولتور لە زمانی کوردیدا بەرامبەر بە وشەی (الثقافه)ی عەرەبی و وشەی (Culture)ی لاتینی بەکاردەهێنرێت. وشەی کولتور لە وشەی (کەڵچەر)ەوە وەرگیراوە و خراوەتە ژێر کاریگەری فۆنەتیکی زمانی کوردییەوە واتای "(Culture)یش لە زمانە ئەوروپییەکاندا حاڵەتێکی کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتی یە بۆ هەر تاکێکی کۆمەڵگا." (فیلالی، ٢٠١٣: ١٠٧). کولتوریش لەو ئەزمون و باگگراوندە ڕۆشنبیرییەی تاکەکانی کۆمەڵگاوە سەرچاوەی گرتووە. مرۆڤ و کولتور لە پەیوەندییەکی ڕاستەوانەی ڕۆشنبیری و بیری بەهێزدان تێروانینیەکان بۆ ژیان دیاری دەکەن. بۆ زیاتر شارەزابون لە کولتور پێویستە پێناسەی کولتور وەرگرین بۆ ناسینی ئەو کولتورانەی تایبەتن بەنەتەوەکان، " هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە، کە ئێمە وەک ئەندامێکی کۆمەڵگا بیری لێدەکەینەوە و خاوەندارێتی دەکەین" (یونس، ١٩٩٧: ٩) هەروەها کۆنترین پێناسەی زانستی کولتور ئەوەیە" لەساڵی ١٨٧١ز کراوە کولتور هەموو ئەو پێکهاتەیە دەگرێتەوە لە زانست و بیروباوەڕ و هونەر و ئەخلاق و یاساوداب و نەریت و تواناکانی تر، مرۆڤ وەریان دەگرێت لە کۆمەڵگاکەی بەو پێیەی کە ئەندامێتی....هەروەها لە ساڵی ١٩٨٢ لە ڕاگەیاندنی مەکسیکۆدا کولتور بەم شێوەیە پێناسەکراوە لەلایەن کۆنگرەی گشتی حکومەتەکانی ئەوروپای خۆرهەڵاتەوە، دەڵێت کولتور سەرجەم ئەو خەسڵەتە ڕوحی و ماتریاڵی سۆزدارانەیە تایبەتن بەخودی کۆمەڵگایەك، یان گروپێکی کۆمەڵایەتی و لەکۆمەڵگا و گروپێکی تری جیا دەکاتەوە" (حەمەسالح،٢٠١٨: ١٢٢). لە ژێر ڕۆشنایی ئەم پێناسانەدا دەردەکەوێت هەر نەتەوەیەك هەڵگری سیمای نەتەوەیی و کولتوریی خۆیەتی، هەموو ئەو چالاکییە کۆمەڵایەتیانەی مرۆڤ لە کۆمەڵگادا ئەنجامیان دەدات، هەموو ئەو دیاردانەی پەیوەندییان بە تاك و کۆی کۆمەڵگاوە هەیە وەکو زمان و ئەدەب و هونەر و پەروەردە و ئایین و یاسا و تەندروستی و زانست و کەلەپور، هەموویان دەچنە ژێر چەمکی کلتورەوە.

نەتەوەی کوردیش وەک هەر نەتەوەیەکی تری سەر ئەم زەوییە خاوەن کولتوری جوان و دابونەریتی کوردەوارییانەیە، کە هەڵقوڵاوی جوانی و بەها پیرۆزە کۆمەڵایەتیەکانە. بەدرێژایی مێژوو لەلایەن دوژمن و نەیارانی کورد و وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستانەوە هەوڵی سڕینەوەی کورد و ناسنامەی نەتەوەیی و کولتوریی کورد دراوە، بەڵام بەهۆی بەرگری کورد و هیمەتی ڕۆشنبیران و نوسەرانی کورد، نەیانتوانیوە بگەن بەو ئامانجەیان. بەڵگەش بۆ ئەمە بوونی ئەو دابونەریت و کەلەپورە کۆنانەیە لە بیروبۆچون و کردەوەی باوباپیرانەوە بۆمان ماوەتەوە. ئەو هەوڵانەی کورد لە ناو کوردانی یەکێتی سۆڤییەتەوە دەردەکەوێت زۆر گرنگی پێدراوە وەك عەلادین سەجادی وتویەتی (یەکێتی سۆڤییەت زۆر گرنگی بە لەناونەچوونی ئەو کەلەپورانە داوە بەم هۆیەشەوە نوسەرانی کوردی ئەو ناوچەیەمان دەستێکی درێژیان بۆ کۆکردنەوەیان لەم مەیدانەدا هەیە) (نەریمان،١٩٧٤: ١٢). دیارە ئەم کولتورە کوردییە لە نوسیندا بە فۆلکلۆر دەستی پێکردووە، فۆلکلۆریش کەلەپوری نەتەوەکانی جیهان و نەتەوەی کوردیشە "نەتەوەی کورد خاوەن گەنجینەیەکی نەتەوایەتی بە نرخ و فراوانی فۆلکلۆر و ئەدەبی میللی و ئەدەبی کلاسیکی یە، وە ئەدەبیاتی هاودەمیش بە ڕێگەی بەرەو پێشچووندا هەر ڕۆشتوە" (ئیبراهیم،١٩٧٩: ٧٧).

فۆلکلۆریش لە (پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و داستان و چیرۆك و گۆرانی و ئەفسانە...هتد)دا بەرجەستە دەبێت. لە گەڵ گەشەکردنی مرۆڤایەتیدا هەندێ لەو بابەتانە هەر بەو ناوانەوە گەشەیان کردووە و بەرەو پێشچوون، وەك داستان و گۆرانی و چیرۆك. جیاوازی ئەمانە لە گەڵ بابەتە فۆلکلۆرییەکەدا ئەوەیە، لە فۆلکلۆردا ناوی نوسەرەکانیان دیار نییە و بە موڵکی میللەت دانراون، بەڵام لەو دەمەی ناوی نوسەرەکان دەرکەوتن بوون بە موڵکی تاکەکەسی و لە هەردوو بارەکەشدا بۆ بەرژەوەندی میللەتی کوردن. ئەم بابەتە کولتورییانە بێجگە لە نوسینەوەیان لەناو کتێب و کەشکۆڵەکاندا، لەناو ڕۆژنامە و گۆڤارەکانیشدا پارێزراون. ڕۆژنامەگەری کوردیش بایەخی تایبەتی داوە بە هەموو ڕەهەندە کولتورییەکانی کورد و میللەتانی تریش، لە بڵاوکردنەوەی فۆلکلۆر و ئەدەب و زانست و زانیاری درێخیان نەکردووە. گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)ش لە ماوەی ساڵانی تەمەنیدا ڕۆڵێکی ئەرێنیی بینیوە لە خزمەتکردنی نەتەوەی کورد و کولتورە ڕەنگاو ڕەنگەکەی لە زمان و شیعر و ئەدەب و...هتد.

١-٢: کلتوری نەتەوەیی شیعرو ڕۆژنامەگەری

لە لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا ئاوڕ لەژانەرەکانی ئەدەب بە تایبەتی شیعر دراوەتەوە. ئەگەرچی توێژەرێک دەڵێت "ڕۆژنامەگەری نەیتوانیوە هەموو شیعرێك بڵاوبکاتەوە بە تایبەتی هەتا شیعری کورت هەبوایە خۆی لە بڵاوکردنەوەی چامە و شیعری درێژ نەداوە، "(ئەحمەد،٢٠٠٠: ١٦٧)، بەڵام ئێمە لەو بڕوایەداین ڕۆژنامەگەری گرنگی داوە بەبڵاوکردنەوەی هەموو شیعرێك، چونکە ڕۆژنامە یەکێک بووە لە ئامرازە گرنگەکان بۆ پاراستنی کولتوری شیعر، چ شیعری درێژ بووبێت یان شیعری

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

کورت. یەکەمین ڕۆژنامەی کوردیش، کە (کوردستان) بوو "بۆ زیندووکردنەوەی هۆنراوەی کوردی کۆن هەر لە ژمارە دوویەوە دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی بەیتەکانی (مەم و زین)ی هۆنیاری کورد ئەحمەدی خانی و بە زنجیرە بڵاوی کردۆتەوە" (جاف،٢٠٠٤: ٤٥). دەشێت مەبەست لەشیعری کورت ئەوەبوو بێت هەموو شیعرەکە لە یەك ژمارەدا و بە سەریەکەوە بڵاونەکراوەتەوە، بۆ نمونە لەژمارەیەکی ڕۆژنامەکە بەشێك لەو بەیتانەی مەم و زین بڵاوکراوەتەوە، لەچەند ژمارەیەکی دواتردا بەشەکانی تری تەواو کرا بێت. لە ڕۆژنامەی کوردستانەوە تا زنجیرە ڕۆژنامەکانی پێش دەنگی گێتی تازە و دواتریش، گرنگی دەدرا بە بڵاوکردنەوەی شیعر، سەردەمی زێڕینی گرنگیدانی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بە شیعر لە کوردستان و عێراق ساڵانی بیستەکان بوو، هۆکارەکەی ئەوە بووە" لەدوای تەواوبونی شەڕی یەکەمی جیهانی لە١٩١٩_١٩٢٠دا جوڵانەوەی ڕۆشنبیری کورد لە عێراق پێشکەوت ئەو برا کوردانەی لە دەرەوەی عێراق دەژیان لە ئەستەمبوڵ بوون لەبەر زۆرداری و ستەمی تورکەکان هەموو گەڕانەوە بۆ کوردستان و لە دوو شوێنی گرنگدا نیشتەجێ بوون لە سلێمانی و بەغداد" (قەزاز،١٩٧١: ٥٤).

هەر ئەو ڕۆشنبیرانەش دەستیان دایە دەرکردنی ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی کوردستان، بابەتی جۆراوجۆرو بەپێزیان تیادا بڵاودەکردنەوە، یەکێکیش لە بابەتەکان شیعری شاعیران بووە، ئەمەش بەمەبەستی بوژانەوەی کولتوری شیعری بووە، هەروەها ویستویانە لەڕێگەی بڵاوکردنەوەی شیعری شاعیرانەوە پەیامەکان بگەیەنن بە کۆمەڵ. کەواتە پەیوەندییەکی تەواوکاری دەبینرێت لەنێوان کولتوری ئەدەبی کوردی و ڕۆشنبیران و ڕۆژنامەگەریدا، لەبەرئەوەی هەم خەمی ڕۆشنبیران و هەم ڕۆژنامەکانیش بەشێوەیەکی بەرفراوان گرنگی دان بووە بە هونەرەکانی ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی.

بەشی دووەم: شیعری کۆن لە دەنگی گێتی تازەدا

٢ ـ ١: شیعر لە (دەنگی گێتی تازە)دا

دەنگی گێتی تازە لەپێناو بوژانەوەی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی و ناساندنی سەلیقەی شیعری کوردی و شاعیرانی و ڕەنگدانەوەی بارودۆخی ئەو سەردەمە و سەردەمی پێشوتریش لە هەست و نەستی شاعیراندا، دەورێکی کارای گێراوە. لەخولی یەکەم و بەرگی یەکەم و ژمارەی یەکەمەوە تا دوا ژمارەی، هەر جارەی تێکستێکی شیعری کوردی بڵاوکردۆتەوە. لەتەماشاکردنی شیعرەکاندا دەردەکەوێت ئاوڕیان لە شیعری شاعیرانی کلاسیك و شاعیرانی سەردەم داوەتەوە.

بە پێی ناوچە جیاوازەکانی کوردستان و دیالێکتە کوردییەکان، هەر ناوچەیەك بە دیالێکت و شێوەزاری ناوچەکەی خۆی شیعری بەرهەمهێناوە، ئەم جیاوازی دیالێکتانە بەڕوونی لەدەنگی گێتی تازەدا دەبینرێت. بەپێی قۆناغە جیاوازەکانیش، شیعری کوردی شانبەشانی ئەو قۆناغانە لەڕووی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە لە گۆڕاندابووە. لە قۆناغی کلاسیکدا شیعری کوردی پابەندی بەهاو پێوەرەکانی ئەو قۆناغە بووە، دواترو بەدیاریکراویش لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستدا، قۆناغی ڕۆمانتیك و ڕیالیزم سەریانهەڵداوەو شاعیرانیش ویستویانە لەگەڵ گۆڕان و بەرەو پێشچونەکاندا بن، بۆیە چەند بەها و پێوەرێکی تریان کردۆتە پێوەری شیعر. ئەوەی گرنگە دەنگی گێتی تازە شیعری شاعیرانی ئەو قۆناغە جیاوازانەی خستۆتە بەردەست. لێرەدا جۆری شیعرەکان دەستنیشان دەکەین، کە بەپێی سەردەم وتراوە، چونکە " شیعر هەرگیز نایەتە دابڕان لەبیرو فکر، بیری شاعیریش ڕەگی لەژینگە و سەردەمی خۆیدایە، ئەگەر ژینگە و سەردەمەکەی سادە و ساکار بێت ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەکە سادەو ساکار دەبێت، خۆ ئەگەر ژینگە و سەردەمەکە ئاڵۆزبێت، تەژی نیگەرانی فکری بێت و یەکپارچە ناسەقامگیری دەرونی و ڕوحی بێت ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەکە ئاڵۆز و تەمومژاوی و قورس دەبێت"(عارف،٢٠٠٧: ١). ئەگەر چی توێژەر لێرەدا شیعری بەستۆتەوە بەبیر و ژینگەی شاعیرەوە، بەڵام ئاڵۆزیی ژینگەو سەردەمەکە پەیوەندی نییە بە ئاڵۆزی و تەمومژی و قورسی یان سادە و ساکاری شیعرەوە، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ توانا و سەلیقەی شاعیر لە ڕووی بەکارهێنانی هونەرەکانی جوانکاری و ڕەوانبێژی و زمانەوانی و بیری شاعیرەکە. ئێمە لە کولتوری ئەدەبی شیعری کوردیدا دوو جۆر شیعرمان هەیە، کە بریتین لە: شیعری هونەریی بەرز و شیعری میللی. (شیعری میللی) بەشێوەیەکی سادە و ساکار و کەمتر بەکارهێنانی ڕەوانبێژی لە سەردەمە جیاوازەکاندا هەبووە، هەندێ جار لای یەك شاعیریش هەردوو جۆرەکە دەبینرێن، بەهەمان شێوە (شیعری هونەری) تەکنیکی هونەرییان بەرزە و تاڕادەیەك ئاڵۆزی تێدا بەدی دەکرێت. ئەم دوو جۆرە شیعرە لەسەر لاپەڕەکانی دەنگی گێتی تازەدا دەبینرێن و ئێمەش بەجیا دەیانخەینە ڕوو.

٢ ـ ٢: شیعری هونەریی بەرز (کلاسیك)

لە بارەی شاعیرانی کلاسیك و زیندووکردنەوەی بەرهەمە شیعرییەکانیان لەدەنگی گێتی تازەدا، چەندین پارچە شیعری شاعیرانی وەک (ئەحمەدی خانی، پرتەوبەگی هەکاری، مەلا مستەفای بێسارانی، مەولەوی، ئاهی، مەلا عارف سائیب، ناری، مسباح، حاجی قادری کۆیی، ئەحمەد موختاربەگ...) لە ژمارە جیاوازەکانی گۆڤارەکەدا بڵاوکراونەتەوە. ئێمەش چەند پارچەیەك

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

لەو شیعرانە دەخەینەڕوو. هەر شاعیرێکیش لە شیعرێک زیاتر یان چەند شیعرێکی لەدەنگی گێتی تازەدا بڵاوکرابێتەوە، ئاماژە بەو بەرگ و خول و ژمارانە دەکەین، کە شیعری ئەو شاعیرەیان تێدایە. لەبەر ئەوەی شیعر بۆ خۆی کولتورێکی نەتەوەیی میللەتی کوردە، گرنگی بە ڕەنگدانەوەی لایەنی کولتوریش دەدەین لەشیعرەکانداو لێیان دەدوێن.

١ـ لەژمارە (١) ی خولی (١) ی بەرگی (١) ی گۆڤارەکەدا لەلاپەڕە (٨) دا[1] پارچەیەک لە(مەم وزین) ی شاعیری مەزن (ئەحمەدی خانی) نوسراوەو دەڵێت:

کو عادەتی پێشی زەمانان ئەڤ بو لەهەی جەهو مەکانان
وەختی وەکو شاسواری خاوەر تەحویلی دەکردە ماهی آزەر
یانی کو دەهاتە برجی سەری سال قەت کەس نەدەما دە مەسکەن و مال
سەرپاک دەچونە دەر ژ مالان هەتا دەگەشتنە پیرو کالان
ڕوژا کو دەبووی جەژنی نەورۆز تەعزیم ژبو دەما دل ئەفروز (خ١، ژ١، ب١: ٨)

لە دەنگی گێتی تازەدا ئەم پارچە شیعرەی (ئەحمەدی خانی) خراوەتە ڕوو، کە بەشێکە لە داستانی مەم و زینی خانی. لەم پارچەیەدا بە شێوەیەکی هونەری زۆر بەرز ئەوەمان پێدەڵێت کولتوری کوردەواری ڕۆژی نەورۆز لەسەرەتاوە تا ئەمڕۆ لەناو میللەتی کوردا کولتورێکی کۆنەو بە درێژایی مێژوو ئەو کولتورە کوردییە پارێزراوە. یەکەم ڕۆژی سەری ساڵی کوردی، کە یەکەم ڕۆژی هاتنی وەرزی بەهاریشە، بەپێی نەریتی کوردەواری ئێوارەی ڕۆژی پێشوو ئاگریان کردۆتەوە، بۆ ڕۆژی داهاتوو خەڵکی لەماڵەکانیان چوونەتە دەرەوە بۆ گەشت وسەیران. "خانی لەمەم وزین دا وێنەی شارستانیەتی کورد و کۆشك و تەلار و بیناسازی ولایەنی پزیشکی و مۆسیقا و گەوهەر و موجەوهەراتی وابەستە بەژنان و جل وبەرگ و پۆشاکی کوردی ژنانە و پیاوانە و منداڵ و پیر و کەرەستەی خواردەمەنی وجۆرەکانی خۆراکمان نیشاندەدات وەکو کەسێکی کوردی لێزان و شارەزا وەسفیان دەکات"(نازم، مەولود، ٢٠١٨: ٣٤٢) هەر ئەو لێزانییەی خانی وایکردووە بەرهەمەکە بەزیندوویی بمێنێتەوەو لێکۆڵینەوەی زۆر لەبارەی مەم و زینەوە بخرێتە ڕوو.

جگە لەمە چەند پارچە شیعرێکی تر، کە بە قەڵەمی تۆفیق وەهبی خراوەتە ڕوو، بە ناونیشانی (یەك دوو وێنە لە شیعر و فەلسەفەی بەرزی ئەحمەدی خانی)، سەرەتا باس لە مردنی مەم لە بەندیخانە دەکات لەو کاتەدا تاجدین توشی بەکرمەرگەوڕ دەبێت و دەیکوژێت و پاشان دەچێتە ژێر دارمەیتەکەی مەم و هەڵیدەگرێت. لێرەدا خانی ڕونکردنەوە دەدات سەبارەت بە کاری خوا، کە چۆن دوو مرۆڤی پێچەوانەی پێکەوە خەڵق کردووە بۆ بەڕێوەبردنی جیهان. تۆفیق وەهبی ئەم فەلسەفەیەی لە ئاینی زەردەشتیدا بەفەلسەفەیەکی بنچینەیی داناوە. نمونەیەک لە شیعرەکەی دەڵێت:

راوی وەها گوتە من ریوایەت زینی کو بهیست ئەڤ حیکایەت
ئەڤ رەنگە گوتە میرو تاجدین ئەی شاهـ و وەزیر عیززو تەمکین
ئەز هیڤی دکم نەکەن عینادی دەرحەق وی مەنبەعی فەسادی
لورا کو خودانی اینس و جانان وی خالقی ئەرز و اسمانان
روژا ئەوی حوببی دا حەبیبان هەنگی ئەوی بوغزی دا رەقیبان
مەوجوود کرن دەما ژ مەعدووم ئەم پیکەڤە دە لازمین و مەزلووم (خ١، ژ٢، ب١: ٨١)

ئەو شیعرانە بەپارچەی کورت کورت نوسراون، تۆفیق وەهبی ڕونکردنەوەی بۆ کردوون و زیندوکردنەوەی کولتور و نەریتە کۆنەکانی وەك (ڕێوڕەسمی مردو، تۆڵەکردنەوە، بونی ئاینی کۆن لە ناو کورد (ئاینی زەردەشت) بیروباوەڕی ئەو ئاینە، فەلسەفەی سۆفیگەری...هتد) یان لێ هەڵدەهێنجرێت.

٢ـ لەسێ ژمارەی تری دەنگی گێتی تازەدا (سترانی قەڵای دم دم) بڵاوکراوەتەوە، کە بە شێوەی موکرییەو لەساڵی ١٩٠٢دا لەلایەن (ڕەحمان بەکر) ی سابڵاخییەوە بۆ (ئۆسکارمان) خوێندراوەتەوە. ئەوەی سەرنجی ئێمەی ڕاکێشا ئەوەیە، گەلی کورد ڕۆڵەی دڵسۆزی تێدا هەڵکەوتووە، ئەوەتە (ڕەحمان بەکر) سابڵاخی هاتووە گرنگیی داوە بەزیندووکردنەوەی داستانی شیعری کوردی و

[1] لەمەودوا بە کورتکراوەیی بەرگ و ژمارە و لاپەڕەی دەنگی گێتی تازە دەنوسین، بۆ نمونە (خ١،ب١: ل٨). (خ١) واتە: خولی یەکەم ، (ب١) واتە: بەرگی یەکەم، (ل٨) واتە: لاپەڕە (٨).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

هەوڵیداوە بەکەسێکی بێگانەی بناسێنێت. (تۆفیق وەهبی) لە دەنگی گێتی تازەدا بەرهەمەکانی ئەم (ڕەحمان بەکر)ەی بڵاوکردووەتەوە، کە بریتین لە:

- سترانی قەڵای دم دم. (خ ١، ژ٥، ب١: ٢٣٦)
- مەم و زین (خ١، ژ١، ب٢: ٣٤٩)
- مەم وزین (خ١، ژ٢، ب٢: ٤٧١)

٣- شاعیرێکی زۆر دێرینی کورد (پرتەوبەگ) مان هەیە، (لەکتێبی شەرەفنامەدا ناوی بنەماڵە و باپیرانی پرتەو هاتووە، ئەو برە شیعرەی لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم دۆزراوەتەوە مامۆستا تۆفیق وەهبی دەوری دیاری هەبوو لەناساندنی ئەم شاعیرە بەخەڵکی کورد، لە سەرلاپەڕەکانی دەنگی گێتی تازە لە بەغدا چەن غەزەل و قەسیدەیەکی شاعیری بڵاوکردۆتەوە) (خەزنەدار،٢٠٠٢: ٤١١) دەنگی گێتی تازە بۆ پاراستنی شیعرەکانی ئەم شاعیرە بەشەش بەش لە خول و ژمارە جیاوازەکانیدا ئاوڕی لێداوەتەوەو لەبەشی یەکەمی شیعرەکانیدا نوسیویەتی (غەزەلێک لەدیوانی شاعیری ڕەندو شیرین و وتەی گەورە، میری هەکاری پرتەوبەگ ١٢٢١ هجری ئەم شاعیرە ڕەندە هاوتایەکی حافزی شیرازییە). ئەمەش نمونەیەکە لە شیعرەکە:

زەرەیەک لوتفی تە، قیمەت بە دووسەد جانە بە من
دەرهەقی من تەوەکی نینە سەری ڕەحم وکەرەم
ژ لەبی لەعل دژوونیکی تە، ئیحسانە بەمن
سەبر و سامانی سکوون پر لەدژوار گەلەك
ئەژەل و مەرگ و مردن حالەتەك ئاسانە بەمن (خ١، ژ٢، ب٢: ٤٦٧)

شیعرەکە لە دڵداری دەدوێت و شاعیر باسی بێ مەیلیی وگلەیی لە یارەکەی دەکات، کە بەهۆی دووری یارەوە ڕووبەڕوی مەرگ دەبێتەوە، بێگومان دڵداری کولتورێکی شیعری زۆر کۆنە، لەهەمان کاتدا کولتورێکی نێونەتەوەیی مرۆڤایەتیشە ئەوەی کولتورە کوردییەکە دەردەخات و جیای دەکاتەوە لە کولتورە گشتییەکە ئەو وەسف و پیاهەڵدان و گلەیی و گازندانەی شاعیرانە بە زمانی کوردی، پاراستنی ئەو زمانە لەڕێگای شیعرەوە کلتورێکی کوردی بە نرخی نەتەوەی کوردە. شیعری دڵداریش بەشێکی گرنگی کولتوری کوردەوارییە لەشیعری ئەم شاعیرە و شیعری شاعیرانی دواتریشدا، کە دەیخەینەڕوو ڕەنگیداوەتەوە. هەندێك لە شاعیران بەهۆی کەوتنە داوی خۆشەویستیەوە توانیویانە شیعر بنوسن، واتە ئافرەت سەرچاوەی ئیلهامی شیعرییان بووە.

بەشەکانی تری شیعری پرتەوبەگ لەژمارە و خولەکانی دەنگی گێتی تازەدا دەخەینە بەرچاو:

- پرتەو بەگ (خ١، ژ٢، ب٢: ٤٦٧) -
پرتەوبەگ ئەمیری هەکاری (خ١، ژ٥، ب٢: ٧٩٥)
- پرتەوبەگ میری هەکاری (خ١، ژ١، ب٣: ٣٢)
- میری هەکاری (خ١، ژ٢، ب٣: ١٨٦) -
پرتەوبەگ (خ١، ژ٥، ب٣: ٤٤٥)
- پرتەوبەگ (خ١، ژ٣، ب٤: ٢٨٥)

٤- شاعیر و زانای بەناوبانگی موکریان (ئاهی) یەکێکی ترە لەو شاعیرانە، کە دەنگی گێتی تازە گرنگی پێداوە و شیعری بڵاوکردووەتەوە. ئەمەش نمونەی شیعرەکانیەتی:

خودا هەڵناگرێ چاوم ئەمەند من شێت و شەیدابم
لە مابەینی خەلایقدا وەها بەدناو و ڕیسوابم
گەلی جاران دەلیم بیم دلبگویزم خۆم لەوی لادەم
لە دوریدا خەریك ماوم بەلا واچاکە تیکرابم (خ١، ژ٥، ب٣: ٤٥٣)

شیعری ئەم شاعیرە باسی دڵدارییە، یەکێک لەو تایبەتمەندییە کولتورییانەی دڵداری لە خاکی کوردەواریدا (چاوەڕوانی)یە، کە شاعیر باسی لەو چاوەڕوانیەکردووە. ئەم چاوەڕوانییەش لە ئەنجامی ئەوەوە دروست دەبێت لەخاکی ئێمەدا دڵداری نێوان کچ و کوڕ قەدەغە و ڕێگا پێنەدراو بووە. ئەوەش نیشانی دەدات، کە خۆشەویستییەکەی بووە بەهۆی بەدناو بوون و ڕسوایی، ئەو بەدناویی و ڕسوا بونەش دیسان دەگەڕێتەوە بۆ کولتور و دابونەریتەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی و ڕێگا نەدان بە دڵداری. هەندێ جار شاعیر

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

له ئەنجامی ئازاری ئەو دوری و چاوەڕوانییە ئارامی نامێنێت، تا وای لێدێت گوێ بەو کولتورە کۆمەڵایەتییانە نەدات و بچێت بۆ لای یارەکەی.

ئەم شاعیرە لەدەنگی گێتی تازەدا بەشاعیری موکریان ناسێنراوە، بەڵام ڕەفیق حلمی لەکتێبی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیدا، کە ئەویش لە کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) وەریگرتووە، دەڵێت: "سالح ئەفەندی ئاهی خەڵکی سلێمانی و لەشوعەرای عەسری سیانزەمین و چواردەمینی هیجرییە زۆری حەیاتی لەکۆیە-کوێسنجەق ڕابواردووە، عالمیکی باش وشاعیرێکی حەساس بوو"(حلمی،٢٠١٠: ٤٩). جگە لەمە هەمان ئەو شیعرەی لەدەنگی گێتی تازەدا نوسراوە، لە کتێبەکەی ڕەفیق حلمیش بەناونیشانی (خودا هەڵناگرێ) بەگۆڕانکارییەوە نوسراوەتەوە، لێرەدا دەستەواژە گۆڕاوەکان بەرامبەر یەکتر دەنوسینەوە.

دەنگی گێتی تازە	شیعروئەدەبیاتی کوردی
ئەمەند	ئەمەندە
وەهابەدناو و ریسوابم	وەها مەهتوك و ریسوابم
گەلێ جاران دەلێم	گەلێ دەفعە ئەڵێم
دلبگویزم	دڵ بگۆڕم
بەلا وا چاکە تیکرابم	بەڵام وا چاکە یەك ڕابم

٥- دەنگی گێتی تازە چەند شیعرێکی دڵداری (مسباح)ی لەسێ ژمارەدا بڵاوکردۆتەوە، هەروەکو عەلادین سەجادی وتویەتی" شیعری ئەدەب تەنها یەك پەردەی نازکی غەرامی یە و هیچی تر"(سەججادی، ١٣٨٩: ٤٢٨). ئەوەی تێبینیمان کرد عەلادین سەجادی بۆ ئەم شاعیرە دوو نازناوی شیعری بەکارهێناوە سەرەتا بە ئەدەب ناوی هێناوە، باسی ئەوەشی کردووە ناوی ڕاستەقینەی (عەبدوڵلابەگ) بووە، لەلایەن محمد علی پاشای قاجاری یەوە نازناوی (مسباح الدیوانی) پێدراوە

ئەمەش پارچە شیعرێکی (مسباح)ە، کە لەدەنگی گێتی تازەدا بڵاوکراوەتەوە:

شیفتەم بو سەنەمی ماهروخی، سیم تەنی
حوریی، لالەعوزاری پەریی خوش سەمەنی
لیو وەکوو خونچە و چەهرە بەمثالی گولی گەش
گول دەربارەی لەدەمی خونچە ئەگەر پی دەکەنی (خ٢، ژ٢، ب١: ١٣٧)

باسی یاری دڵخوازی دەکات، هەر یەک لە وشەکانی (ماهروخ، حۆریی، لالەعوزار، پەریی، خونچە، گوڵی گەش)ی بۆ دەرخستنی جوانی یارەکەی بەکارهێناوە، بەکارهێنانی ئەو وشانە و دەربڕینی هەستی ناخی شاعیر بەزمانی کوردی بۆ خۆیان دەبن بە بەشێکی گرنگ لە کولتوری کوردی نەتەوەیی کۆمەڵگا.

بەگشتی لەدەنگی گێتی تازەدا چەند پارچە شیعرێکی میسباح بڵاوکراوەتەوە، کە بریتین لە:

- پارچە شیعرێکی مصباح (خ٢، ژ٢، ب١: ١٣٧)
- پارچەشیعرێکی مصباح (خ٢، ژ٦، ب١: ٢١٣)
- پارچەشیعرێکی مصباح (خ٢، ژ٨، ب١: ٢٦٦)

٦- یەکێکی تر لەو شاعیرە کلاسیکییانەی لە چوار ژمارە و شوێنی جیاوازی دەنگی گێتی تازەدا شیعرەکانی بڵاوکراوەتەوە (وەفایی)یە، کە لەشیعردا پەیرەوی شیعری نالی کردووە. ئەمەش نمونە پێنج خشتەکییەکی وەفاییە:

سوڵتانی هەموو سەروقەدان ماهی حساریی
چـــــــــاوی کە غزالان دەگرن شیرشکاریی
بـــــەو مشك ڕیازی چەمەن و بای بەهاریی
زولفی کە هەوا ختییە سەر خونچەی زاریی
هەر لـەحزە لەخەندە کە گوڵ و نافە دەباریی (خ٢، ژ٣٤، ب٢: ٨٣٣)

شاعیر وەسفێکی کوردەوارییانەی یارەکەی دەکات. باڵای یارەکەی بە (سەوڵ)ی بەلەم چواندووە ئەو یارەی چاوەکانی وەکو چاوی ئاسکن دەتوانن شێری ڕاوچی ببینن. دەمی وەکو خونچەی گوڵە لەهەر خەندەیەکی بۆنی نافە دەبارێت، (نافە)، مادەیەکی

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

بۆنخۆشە. ئەم وەسف و پیاهەڵدانانەی شاعیر بەشێکن لە کولتوری نەتەوەیی شیعری دڵداری لای شاعیرانی کورد،هەروەها لە دەستەواژەی (ماهی حساریی) باس لەوە دەکات ئەو یارە جوانەی وەکو مانگ وایە لە ماڵەوەیە و ناهێڵن بچێتە دەرێ. ئەمەش کولتورێکی تری کوردی دەردەخات.

پۆلێنی خول و بەرگ و ژمارەی ئەو لاپەڕانەی دەنگی گێتی تازە، کە شیعری وەفایی تێدایە بەم جۆرەیە:

- پێنج خشتەکی میرزا ڕەحیم (خ٢، ژ٣٤، ب٢: ٨٣٣)
- میرزا ڕەحیم وەفایی (خ٢، ژ٣٥، ب٢: ٨٥٦)
- میرزا ڕەحیم وەفایی (خ٢، ژ١٣، ڕۆژنامەکەی دەنگی گێتی تازە: ٢)
- میرزا ڕەحیم وەفایی (خ٢، ژ٢١، ڕۆژنامەکەی دەنگت گێتی تازە: ٢١)

٧- حاجی قادری کۆیی: شاعیرێکی ناسراوی کلاسیکی کوردە. لەدەنگی گێتی تازەدا دەربارەی حاجی نوسراوە شاعیری نیشتیمان پەرستی بەناوبانگ ناوی شاعیرە کوردەکان بە شیعر باس دەکات، هەرچەندە بیست ساڵ لەمەوپێش ئەم شیعرانەی لەدیوانەکەیدا چاپکرابون، بەڵام بۆیادکردنەوەی حاجی قادر، بیرهێنانەوەی شاعیرە کوردەکان پارچە پارچە لەکۆوارەکەماندا چاپیدەکەین. دەفەرمووی :

شاعیری کۆن وتازەیی کوردان — کە لەتەعدادی عاجزە آینسان
ئەوی خۆم دیومە یا نەخو ئەسەری — ئەمەیە بۆت دەڵێم بەموختەسەری
مەعدەنی علم وعالمی عامل — قوتبی دەوران ومورشیدی کامل (خ٢، ژ١١، ب١: ٣٥٢)

لە هەشت ژمارە و بە هەشت پارچە شیعری حاجی قادر لاپەڕەکانی دەنگی گێتی تازە ڕازێنراوەتەوە، وەکو خۆیان دەڵێن هاوتای بیرۆکەکەی شاعیر دەنگی گێتی تازەش هەمان خەمی حاجییان هەبووە بۆپاراستنی ناوی ئەو شاعیرانەی خاوەنی کولتوری شیعری کوردین دەیخەنە بەر دەستی نەوەی سەردەم و داهاتوو. پۆلێنی ئەو ژمارە و بەرگانەی شیعری حاجییان تێدایە بەم شێوەیە:

- حاجی قادری کۆیی (خ٢، ژ١١، ب١: ٣٥٢)
- حاجی قادری کۆیی (خ٢، ژ١٢، ب١: ٣٧٤)
- لە مەیدانی بەهارا شارەکەی کو، (خ٢، ژ١٥، ب١: ٤٤٧)
- پارچەشیعرێکی حاجی (خ٢، ژ٣٠، ب٢: ٧٥٠)
- حاجی قادری کۆیی (خ٢، ژ٣١، ب٢: ٧٧٤)
- حاجی قادری کۆیی (خ٢، ژ٣٣، ب٢: ٨١١)
- حاجی قادری کۆیی (خ٢، ژ١، ب٢، ساڵی چوار:٨٨٠)
- شاغەزەلێکی بەرزی نیشتیمانی حاجی (خ٢، ژ٢٤، ڕۆژنامەی دەنگی گێتی تازە:٢)

٢ - ٣: شیعری (میللی) کۆن

شیعری میللی بەراورد بەشیعر کلاسیک مێژوویەکی کۆنتری هەیە و بە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەدەبی کوردی دادەنرێت "هەندێ شاعیر و گۆرانی بێژی میللی بەشدارییەکی تەواویان کردوە لە دەوڵەمەند بوونی فۆلکلۆری کوردی، ناوی هەندێکیان ون بوون لەگەڵ ئەوەشدا مێژوو ناوی هەندێ شاعیری میللی کوردی سەدەکانی پێشووی پاراستووە، عەلی بەردەشانی و حەمەکۆر بادینانی و هەرەکۆل بۆتانی و زمرۆ هەکاری و وەلی دێوانەی دیالێکتی گۆران. شیعری میللی کوردی لەژیانی ڕۆژانەدا بەردەوام بووە، ڕۆژ لەدوای ڕۆژ میللەت دەوڵەمەند تری کردوە بە بەرهەمی هاوچەرخی تازە ئەم شیعرانە تەنیا لەبابەت دڵدارییەوە نین، بەڵکو ناوەرۆکیان یەکجار ڕەنگاوڕەنگە و هەموو سوچێکی ژیانی گرتۆتەوە" (خەزنەدار،١٩٨٩: ٢٠)، کەواتە شیعری میللی بەشێکی گرنگی ئەدەبی کوردییەو بووە بە هۆی دەوڵەمەندکردنی کولتوری کورد.

پۆلێنی شیعری میللی لەدەنگی گێتی تازەدا دابەش دەبێت بەسەر دوو بەش دا: کە بریتین لە (شیعری میللی سەردەم، شیعری میللی کۆن) شیعری میللی سەردەم شیعری ئەو شاعیرانەیە، لەسەردەمی دەنگی گێتی تازە لەژیاندا بوون. شیعری میللی کۆنیش شاعیرەکانیان لەو کاتەدا لەژیاندا نەماون، ئەمانە زیاتر ئەو شاعیرانەن، کە جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی گرنگی پێداون و بەژیان و بەرهەمەکانیانەوە باسیکردوون. لەناو ئەو باسکراوانەشدا ژیان و شیعری ئەو شاعیرانەی تێدایە کۆچی دواییان نەکردووە و داوایان لە جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی کردووە شیعرەکانیان بۆ بڵاوبکاتەوە، ئێمە ئەم شیعرانەش دەخەینە خانەی شیعری سەردەمەوە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ص:17-36
المجلة العلمية لجامعة جيهان – السـليمانية
المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

شاعیرانی میللی کۆن لە لادێیەکانی کوردستان و بەئاوهەوا سازگارەکەی ئەو شوێنانە توانا و بیریان گەشەی کردوە، بەشێک لەم شاعیرانە سەرەرای نەبوونی خوێندەواری ئیلهامی شیعرییان پشکاوە وشیعریان وتووە، ئەوشاعیرانە لە دەنگی گێتی تازەدا باس لە کورتەیەکی ژیانیان کراوە، ئێمەش ناوی هەندێک لەشاعیرەکان و هەندێ لەو زانیارییانە و گرنگی و بەهای کولتوری شیعرەکانیان دەخەینە روو.

١ـ مەلا فتاح جباری: ناوی تەواوی، (مەلا فتاح کوری سید مستەفای کوری سید اسماعیل کوری سیدجانی)ە، لە نەتەوەی سەید (عبدالجبار)ە، ناوی پیرۆزی جباری لێوە بەجێ ماوە. مەلا خوێندەواری کەم بووە، بەڵام شەنگی و تەرپۆشی و بەکەیف و ئاهەنگ و ئاوهەوای پر مێرگ و میرغوزار و چیمەن ولالەزار و دارستان و بایەخی ولاتە شاخاوییەکەی شەوقی داوەتە مێشکی و خستویەتی یە سەر ئارەزووی شیعر نوسین. لای گەورە پیاوانی کوردستان و تیرەکانی دراوسێی زۆر خۆشەویست بووە. بە تایبەتی (محمود پاشای جاف) زۆری خۆشویستوە و بانگهێشتی کردووە، دیاری و شتی گرانبەهای بۆناردووە، تەنانەت جارێک فەرەنجییەکی بە دیاری بۆ ناردوە سەرمای زستانی لەکۆڵ بخا، ئەویش لەوەڵامی سوپاسکردنیدا شیعرێکی بەناوی (محمود پر جود) بۆ دەنوسێت و تیایدا دەڵێت:

محمود پر جود، غەزنەوەی تەرزم — کیاناویت جلی پەی دەفع لەرزم
ئەو شەهەنشای نەرد، نیك وبەد شانا — بەی تو تەوق زەر، بەی منجل کیانا
ئافەرین میرزام،خوالیت بو راضی — تکزیبت نەکەرد (خواجە شیرازی) (خ٢، ب٤: ٣٣٥)

دیاری پێدان و رێزگرتن وسوپاسگوزاری لەنەریت و کولتوری کوردەواریدا بایەخی پێدراوە. (فەرەنجی) یەکێکە لەو جل وبەرگە کوردەوارییانەی تایبەتە بەپیاوان، لە کۆندا لەخوری پەستەکێنراو دەکرا بە (لباد) و لەو لبادە فەرەنجی دروست دەکرا، کە تاسەر ئەژنۆکان درێژە ومرۆڤی لە باران و سەرمای زستان دەپاراست.

لەبوێژەکانی جەباری چەن شاعیرێکی تر باسکراوە وەك:

أـ سید ئەحمەد کوری سید ئیسماعیل کوری سەیدجانی، لەولاتی پر زورگ و هەڵەتی (جباری)دا پەروەردە بووە، لە ئاوایی بانگۆل مردووە. ئەگەر چی خوێندەواری نەبووە، بەلام ئاووهەوای سازگاری ئەم خاکە مێشکی هێناوەتە جۆش و دڵی هێناوەتە خرۆش هەر شتێکی جوانی ببینیێت، شیعری بەسەردا هەڵداوە. جارێکیان دیمەنی کچە شۆخ و شەنگەکەی خۆی، جوان و قەشەنگ هاتوتەبەر چاو و ئەم بەندەی پێدا وتووە:

راز ناسەرین

راز ناسەرین، شای شیرین دەستور — دیدەش سیاە کەرد وە سورمەی کوی طور
قدش ألفەکەی کشیدە قودرەت — مەردەستی قودرەت کێشاوە ئەوخەت
ئەبروان چون قەوسی یەك شەوەی هلال — مەردەستی وەستای بینای بی زەوال (خ١، ژ٥، ب٤: ٤٢٩)

(دیدەش سیاە کەرد وە سورمەی کوی طور) لەکۆندا (سورمە= کل) یەکێک بووە لەو بابەتە جوانکارییانەی ئافرەتانی کورد بۆ چاورەشتن بەکاریان هێناوە، واتە چاوەکانت رەش کردووە بەو کلەی لە کێوی طور هەیە، کێوی طوریش لە کولتورە ئاینییەکەوە سەرچاوەی گرتووە. (یەك شەوەی هیلال) لێرەدا برۆی کچەکەی شوبهاندووە بەو شێوەیەی مانگ، مانگی یەك شەوە زۆر باریکە و شێوەی قەوسی زۆرە ئەو ناوەش کۆمەڵگای کوردەواری بۆی داناوە.

ب ـ (کاك علی کوری مەلاسەیدفتاحی جباری)، شاعیرێکی نەخوێندەوار بوو، بە گەنجی کۆچی دوایی کردوە، لەگەڵ ئەوەشدا نمونەی زیرەکی و بیرتیژی و سۆزی دەروونی بەخەڵك نیشان داوە. ئەمەش نمونەیەک لە شیعری ئەم شاعیرە جوانەمەرگەیە:

خەمیازە

خەمیازەی وری خیوەت خانەی خەم — هوردانە ئەطراف سەرچەشمەی زەم زەم
رەسەن، ریشەی غەم،، میخ بیخ دەردەن — ستونی جەباخ مەینەت ئاوەردەن (خ١، ژ٥، ب٤ : ٤٢٩)

(خەمیازە) جۆرە برینێکە، کاتێک مرۆڤ لەخەو رادەچەڵێکێت ئەو برینە لەدەوروبەری دەم و لوت دەردەچێت، لەکوردەواری دا(تامێسك)ەشی پێدەڵێن، لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا بۆ چارەسەری ئەو برینە کاتییە لە (بەفر یان شتێکی سارد) خراوەتە سەر برینەکە بۆ ئەوەی نەمێنێت. هاوشێوەی (خەمیازە) (ئاگرە)ش هەیە، بۆ چارەسەری ئەمە قورێکی پاك بە ترش و ئاو تێکەڵ دەکرێت

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

و دەدرێت لە شوێنی برینەکە و سارێژدەبێت. ئەم دیاردانە لە کۆمەڵگەی کوردیدا دەچنە ناو کولتوری چارەسەری میللیەوە و شاعیریش لەشیعرەکەیدا ئاماژەی پێکردوون.

٢ـ بوێژەکانی زەنگەنە: بە (چوار) بەش لە خول و بەرگەکانی دەنگی گێتی تازەدا باسی بوێژەکانی زەنگەنە کراوە لەهەر بەشێکدا باسی چەند شاعیرێک و نمونەی شیعرییان کراوە. لەبەشی یەکەمدا باس لە شوێنی نیشتەجێبونی تیرەی زەنگەنە کراوە لەناوچەی قادرکەرەم و چەند ناوچەیەکی تر. پاشان باسی سێ بوێژی ئەوسەردەمەی کۆن کراوە بەناوەکانی (میراحمدبەگ، غەمناکی بچوک، غەمناکی گەورە) و هەریەکەو پارچەیەک لەشیعرەکانیان بڵاوکراوەتەوە (خ١، ژ١،ب٥: ٥). لەبەشی دووەمی بوێژەکانی زەنگەنەدا دووشاعیری تر (زەبونی، مەلانوشا) خراوەتەڕوو. لەناو شیعرەکاندا زانیاریمان دەداتێ لەسەر ناوی هەندێ گوندو ئاوایی و سەیرانگا و شوێنی مەزارگە و کەسایەتی ناسراو. لە زۆرشوێندا وەک نوسەر خۆی دەڵێت لە بەردەست نەکەوتنی زانیاری تەواو، نەیانتوانیوە پارچە شیعرەکە هەمووی بخەنەڕوو. دەبێت ئەم ئەرکە بەرزبنرخێنرێت بۆنوسەران و پارێزەرانی کولتوری نەتەوەیی کۆنی کوردی، ماندوبونە بەدوای زیندوکردنەوەی بەرهەمی شاعیران، شاعیران و بەرهەمەکانیان بەشێکن لەو کولتورە بۆ نەوەی ئێستا و داهاتومان.

زەبونی لە وەسفی هاوینگای (میرئەحمد)دا کە ناوی (خۆرنەوازان)ە، دەڵێت:

هام سەران رویی، هام سەران رویی	رویی جە تقدیر چەروان رویی
غارێک دیم نەچاك دامان کویی	چینی بەگلەران، خوسرەوان خویی
چی غار، بەوینەی کەڵڵەی کوی تاف	فەرقش، چەنی فوق قاف مەدا گەزاف (خ٢، ژ٥، ب١: ١٨٩)

٣ـ بوێژەکانی دەلۆ: لەبوێژەکانی دەلۆ دا نوسەر دەڵێت لەپاش ماندوبونێکی زۆر چەند کەسێکم لە بوێژەکانی دەلۆ هێنایە بەرهەم. یەکێک لەوانە (میرزا شەفیع)ە، کە هەموو جۆرە هەڵبەستێکی (شەیدایی، پاسینی، دڵسۆزی، لاوانەوە...هتد)ی هەبووە. بۆ نمونە لەشیعری (وەلد وحش)دا دەڵێت:

دەست دام تفەنگی بەگشتی قدیم	لویلەی زەرنیشان، قوناغ ساف نەسیم
دام وەشانما وتم الله خیر	رویم کر، وە ئاوایی هەردەی گەرمەسیر
ئەو قەرگیلیام نەچیری نەدیم	پاڵ دام وەسەنگی، تەمام عاجزبیم (خ٢، ژ٨، ب١: ٢٦٩)

(ڕاوکردن) لەناوکوردا یەکێکە لەپیشە هەرەکۆنەکان، بووە بە کولتورێکی کۆن و لەباوباپیرانەوە بۆمان ماوەتەوە. شاعیریش باس لەچوونی خۆی دەکات بۆ ڕاوشکارو لەکۆتایدا جۆرە ئاژەڵێکی بینیوە بە (وەلد وەحش)، کە دەکاتە کوڕ یاخود بێچوی وەحش، ناوی هێناوە و ڕاوی کردوە.

لەبەشی دووەمی بوێژەکانی دەلۆدا باس لە (حسن کەنۆش) دەکات، ئەگەرچی ئەمین زەکی بەگ دەڵێت نەخوێندەوار بووە، بەڵام بە گوێرەی ئەوەی لە ناوتیرەی دەلۆدا بە میرزاحسن جنونی ناوبراوە، ڕەنگە نیمچە خوێندەوارییەکی هەبوو بێ، بەڵام سەر گوزشتەی تەواوی نەزانراوە، هەڵبەستەکانی زۆر بێ گرێ و قۆرتن. ئەمەش نمونەیەک لەشیعری ئەوە، کە لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوکراوەتەوە:

خوشە سەربەرزی، لەگەڵ سەربەستی	گەر چەرخ بچەرخی چەرخەکەی پەستی
ازادی هەلکا بەشەوقی خەستی	پرتەوی لادا تاری بەربەستی
شەوی زەنگ کۆچکا گورج وتەردەستی	خەڵکی ڕزگارکا لەخەو و سستی
بی دەست هەڵبڕی، تا بگا دەستی	چەپکی گوڵ بچنێ لەباغی هەستی (خ٢، ژ ١٠، ب١: ٣٢٩)

هیوا و ئاواتی هەموو تاکێکی کورد لەپشتاوپشتەوە (ئازادی وسەربەستی) نەتەوەی کوردبووە و تا ئەمڕۆش هەر بەردەوامی هەیە، ئەم بابەتی سەربەستی و ئازادییە لەشیعردا وەك کلتورێکی نەتەوەیی پشکی بەرکەوتووەو شاعیر لەم شیعرەدا پیایدا هەڵداوە.

٤ـ لە بابەتی تایبەت بە (بوێژەکانی داودە)دا باس لە شوێنی جوگرافیی (داودە) و تیرەکانی کراوە، وتراوە ئەم تیرەیە گەلێک بوێژ و خوێندەواری خاوەن دێرینی تیا هەڵکەوتووە، بەڵام بەهۆی زاڵبونی نەخوێندەواری و تەشەنەی درمی نەزانینەوە، بەشی زۆری ئەم پاشماوانە نەماون و بەزۆر کێشمەکێش و تەقەلادان ناوی دوو بوێژ و هەڵبەستیانم چنگ کەوت. ئەو دوو شاعیرەش بریتین لە:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

أ- محاك: نیمچە خوێندەواربووە و نازناوی (فنونی) هەبووە، هاودەمی (حسن كەنۆش) بووە و لە زۆر شتا بەرەنگاری یەكیان كردووە، ئەمە نمونەی هەڵبەستێكیتی:

هەردەم خەیالەن

تاتای كلافەی، وینەی پەردالەن گری بەند پیچ دەور دەس مالەن
موژانش خەدەنگ شەرجوو قتالەن رشتەی صنع، شای بی زەوالەن
بینی زەرد وەرەق، چون غونچەی كالەن دائیرەی غەبغەب كیداب سالەن
لەب غونچەی گولان، پای چەمچەمالەن دڵشادو زەوق زەمان وساڵەن
لەسەر سینەش دو قبەی كالەن حیاتی مەمات مردەی سەد سالەن (خ٢، ژ١١، ب١: ٣٤٤

شاعیر لەم شیعرەدا وەسفی كچێك دەكات، لە دێری یەكەمدا وشەیەكی كوردەوارییانە (دەسماڵ) ی تێدایە، كە تایبەتە بەكولتوری كۆنی جلوبەرگی ژنانە، داپیرەكانمان لەكۆنەوە بەكاریان هێناوە جوانی و ڕێكپۆشییەكی تایبەت دەبەخشێت بەئافرەتی كورد.

ب ـ مەلا خەلیل پیرومەونی: بە (خەلیل منەوەر) بەناوبانگ بووە، زۆربەی ژیانی لەكفری بەسەر بردووە، پاشان چووەتە خانەقین و لەوێ مردووە. ئەم پارچە هەڵبەستەی (خەلیل منەوەر) لەدەنگی گێتی تازە بڵاوكراوەتەوە.:

شیرین، شیرین دا.........
شیرین، شیرین دا.........
شیرین سەرتاپای شێوەی شیرین دا
چین سای پەرچین، چەشن چین چین دا
هەرچەن خارج چین وماچین دا
شنوی شەونمی، شنگەی گوڵ گوین دا
ریزەی ربیعی عەتر مشكینی دا (خ٢، ژ١٣، ب١: ٣٩٧)

٥- بوێژەكانی شێخان: لەم بابەتەدا پاش ئەوەی باسێكی كورتی تیرەی (شێخان) و ئاواییەكانیان و تیرەكانی دەوروبەریان كراوە، باسی (٣) شاعیری ئەو ناوچەیەو نمونەی شیعرەكانیان بەدووبەش لەژمارەی جیاوازی دەنگی گێتی تازەدا خراوەتەڕوو. شاعیرەكانیش بریتین لە:

أ- ڕەنجوری: حاجی قادری لەشیعرەكانیدا ناوی ئەم شاعیرەی هێناوە و لەدێرێكدا دەڵێت(یەكی (ڕەنجورە) خەڵقی كەركوكە_ فیكری بیكری هەموو وەكو بوكە). ئەمەش نمونەی شیعرێكی ڕەنجورییە، كە لەدەنگی گێتی تازەدا بڵاوكراوەتەوە:

نیشانەی هەزاروەەن

یاران تەمەنەن، یاران تەمەنان جاكەی حق شوناس تحقیق تەمەنەن
خەلائق سكەی بێ شەرتیش ژەنەن تحقیق نیشانەی هەزارو هەنەن
رسول سەروەر أمین ألطاف فەرمودەی هویشەن، نەدارو خلاف
سوایەت كەردەن، فتنە و ئەفسانە عەلامەت ضهور ئاخر زەمانە(خ٢، ژ١٤، ب١: ٤٢٣)

شاعیر لەم چەند دێرەدا باس لەنیشانەكانی خراپ بوونی زەمانە دەكات، كاری شێخ و زاناو فەقێ و دەروێش وسۆفی وخانەقا بەخراپ لەقەڵەم دەدات.

ب ـ عەبدوڵا فاتەكە: نوسەر لەبارەی ئەم شاعیرەوە دەڵێت ئەم بوێژە نەخوێندەوارە، ڕۆژگاری بەكشتوكاڵ ڕابواردووە، داخەكەم بەسەرهاتی تەواو نەزانراوە، تەنها ئەم پارچەهەڵبەستەی دەست كەوتووە:

وەرەماس

میرزام لەسەررەم...... وەرەماسی دیم، دلیل سەررەم
تاریای تەتار، دیر كەفتەی هام دەم بی باك نە صیاد، خالی بی جەخەم
جەرەسش مەكەرد، لە گوڵ و غونجەگوڵ خەف صیادان، نماورد وە دل(خ٢، ژ١٧، ب١: ٤٩٣)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ج ـ سەی سایەقە شێت: ناوی سەید صادق کوڕی سەید خدرە، خەڵکی ئاوایی (چەم سورخاو)ە، پیاوێکی سەرشێتی ئاین پەروەربووە. ئەم بوێژە بەتورکی و فارسی و عەرەبی و کوردی زۆر هەڵبەستی وتووە، کە هەمووی چەند شیعرێکی کەمی ماوە و ئەمەش نمونەی شیعری ئەم شاعیرەیە:

بوعون الله الکاظمی
لیحبته تکیف کیف مکیفا   لثقبة ضیقة (نضیفه)
ایسر ایسەك سویلەدە   (لطیفه) یا(ضریفه) (خ٢، ژ١٧، ب١: ٤٩٤)

لەم دوو دێرە شیعرەدا دەردەکەوێت بەزمانانی تر شیعری هۆنیوەتەوە، هەروەها ئەوەی باسکردووە (متصریف عون الله الکازمی) کردویەتی بە مامۆستای سێ کچەکەی (لطیفە، نضیفە، ضریفە)، ئەم شیعرەشی بۆ سێ کچەکەی ئەو متصریفە وتووە.

٦ـ لەدەنگی گێتی تازەدا شیعری چەند شاعیرێکی تری ناوچەکانی کوردستان بەهەوڵ و کۆششی جمیل بەندی ڕۆژبەیانی بڵاوکراوەتەوە، بەتایبەتی باسی (بوێژەکانی گل، مەلارەحمەتوالله)ی کردووە. هەروەها بوێژەکانی قەرەحەسەنی بەدووبەش باسکردووە. لەبەشی یەکەمدا، قەرەحەسەنی ناساندووە، لەبەشی دووەمیدا باسی شێخانی قەرەحەسەن و پاشماوە و دێرینەکانیانی دەکات، کە چوارکەسایەتی دێرینی ئەو ناوچەیەو دوو پارچە شیعریانی بڵاوکردووەتەوە. کەسایەتییەکان بریتین لە (شێخ مەحمودی شۆڕیجە، شێخ نەجمەدینی سابری، علی کوڕی ناسر، مەلاشەریف کوڕی محمد).

ئەمەش نمونەیەکە لەشیعری (علی کوڕی ناسر):

بێ پارە، بێ هێز، خێزان ڕوت وقوت   ماڵمی تەنیوە تەواو عەنکەبوت
بێ لیفە، بێ دۆشەگ، سەرین بۆپاڵی   مالم وەك کارگەی هەلاجان خالی
بێ کەوا، کراس، بێ کالاوکەلپەل   ڕاستی ئەمەیە بریومی لەگەڵ (خ٢، ژ٢٣و٢٤، ب٢: ٦٣٢)

شاعیر لەم شیعرەدا باسی دەردی هەژاری خۆی کردووە. وەسفی نێو ماڵێکی کوردەوارییمان بۆ دەکات، کە پێداویستییە میللیەکانی ڕۆژانەی بریتین لە ناوی کۆمەڵێك کەلوپەلی کوردەوارییانە وەک (لێفە، دۆشەگ، سەرین، کەوا، کراس) و (کارگەی هەلاجان). هەلاجیش پیشەیەکی کوردەواری کۆنە، بۆ دروستکردنی دۆشەگ وسەرین لەخوری ئاژەڵ. شاعیر لەڕێگەی باسکردنی ئەو کەلوپەل و کەرەستانەوە شیعرێکی میللی بەرهەم هێناوە.

بەشی سێهەم: شیعری نوێ و سەردەم لە دەنگی گێتی تازەدا

٣ ـ ١: شیعری سەردەم لە دەنگی گێتی تازەدا

مەبەستمان لە شیعری سەردەم شیعری ئەو شاعیرانەیە، کە لەکاتی دەرچوونی دەنگی گێتی تازەدا لە ژیاندابوون و شیعرەکانیان لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوکراوەتەوە. هەروەها یەکەمین بەرهەمی ئەو شاعیرەش دەناسێنین، کە لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوکراوەتەوە. پێویستە ئەوەش بڵێین هەریەک لەشاعیرانی وەکو (پیرەمێرد و کامەران موکری) ئەگەر چی شیعری میللی یان لە دەنگی گێتی تازە بڵاوکردۆتەوە بەڵام بە شاعیری میللی هەژمار ناکرێن بەڵکو شیعرەکانیان لە ئاستێکی هونەری بەرزدایە و دەچنە خانەی شیعری (هونەری)یەوە. (محمد تۆفیق وەردی)یش لەگەڵ ئەوەی شیعری لە گۆڤارەکەدا بڵاوکردۆتەوە، بەڵام شاعیر نەبووە و خۆی بۆ لایەنێکی تری ئەدەبی تەرخان کردووە، ئەویش فۆلکلۆری کوردی بوو. (ڕەفیق چالاک)یش وەکو نوسەر لەگۆڤارەکەدا ڕۆڵی هەبووە، (محمد سالح سەعید)یش چیرۆك نوسبووە. سەبارەت بە (نەریمان)یش، ئەوا خۆی باس لەوە دەکات سەرەتا لەم بڵاوکراوەیەدا دەستی بەنوسین نەکردووە و پێش دەنگی گێتی تازەش نوسینی تری هەبووە. هەر وەکو خۆی دەڵێت: "لەبەرئەوەی یەکێك بووم لەتازە نوسەرەکانی ساڵانی چل و لەپێش دا لە گەلاوێژ (پەخشان و شیعر)م هەبوە، هاتم بۆ ئەم گۆڤارەش نوسینم نارد و بڵاوکرایەوە" (نەریمان، ١٩٨٨: ٢٠٨) وتەکانی خۆی ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە، سەرەتا لەگۆڤاری گەلاوێژ بەرهەمی بڵاوکردۆتەوەو دەنگی گێتی تازە دووەم شوێنی بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی بووە.

(کامەران)ی شاعیر یەکەمین بەرهەمی شیعری خۆی لەدەنگی گێتی تازەدا بڵاوکردۆتەوە. مایەی ئاماژە پێکردنە کاکەی فەلاح لەبارەی ئەم شاعیرەوە دەڵێت: (ناوی تەواوی محمد ئەحمەد تەهایە لەشاعیرانی کورد دا سەرسامی پیرەمێرد و گۆران و بێکەس وقانیع بووە، سەرەتای شیعردانانی بۆساڵی (١٩٥٤) دەگەڕێتەوە، کە هۆنراوەیەکە دەربارەی ئاشتی) (کاکەی فلاح،١٣٩٧: ٢١٠). واتە بەلای کاکەی فەلاحەوە کامەران لە ساڵی (١٩٥٤)ەوە دەستی بە شیعردانان کردووە، دەنگی گێتی تازەش پێش ئەو بەرواره

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ص:17-36 المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

دەرچووە، کەواتە نوسەری ئەو کتێبە ئەو شیعرو پەخشانەی بەرچاو نەکەوتووە، جگە لە شیعرەکەش پەخشانێکی ئەدەبی هەیە بەناوی (شەونمی بەری بەیان)، پێش ساڵی ١٩٥٤ بڵاوکراوەتەوە، شیعرەکە بەناوی (محمد ئەحمەد تەها)وەیە نەك (کامەران)، کە نازناوی شیعریی شاعیرەکەیە. شیعرەکەشی زۆر لەشێوەی شیعرە میللییەکانی (قانیع) دەچێت، کە کامەران پێی سەرسام بووە. دەقی شیعرەکەش بەم شێوەیەیە:

ئامۆژگاری بۆ(آسۆ)ی برازام

آسۆ وەك آسۆبەرز و بڵندبە — بۆکەڵکی مەکتەب چەشنی پڵنگ بە
گیانت پێشکەشی نەتەوەت بکە — لە ایش وکارا ایشی و ورد بکە
لەجیی گڕوگاڵ تۆبڵێ کوردم — گریان نەزانی و قەت مەڵێ ووردم
بەسە شیرمەخۆ شیر بۆ مناڵە — شەرمت بێ زل بوون بەسیە ئەم حاڵە
بەچکە و مناڵی گشت دراوسێکان — بۆ قوتابخانە ئامادەن هەموان
دەسا درەنگە ڕۆڵەی شیرینم — تۆش وەک ئەوان بەکولەکەی ژینم(خ١، ژ٥، ب٣: ٤٥٤)

نمونەیەکی شیعری میللی کوردییە، کە ئامۆژگاری میللی کوردەوارییانەی تێدایە بەوەی ڕێگای خوێندن بگرێتەبەر و کەسێکی بەتوانا بێت و گیانی پێشکەشی نەتەوەی کورد بکات.

٣ ـ ٢: شیعری (هونەری)ی سەردەم لە دەنگی گێتی تازەدا

کۆمەڵێک شاعیر، کە لەسەردەمی دەرچوونی دەنگی گێتی تازەدا لەژیاندا بوون، شیعریان تیادا بڵاوکردووەتەوە، گرنگترینیان بریتین لە:

١ـ گۆران: گۆرانی شاعیر لەدوو ژمارەی دەنگی گێتی تازەدا دوو شیعری بڵاوکردووەتەوە، کە بریتین لە: (گەشتی هەورامان) لە(خ١، ژ١، ب١: ١) (لەسەرمەرگی هیوا)دا لە(خ١، ژ٤، ب١: ١٧٠). گەشتی هەورامان یەکێکە لەشیعرە جوانەکانی گۆران وێنەیەکی واقیعی ناوچەی هەورامانمان بۆ دەکێشێت بەپێی سەلیقەو توانای شیعری خۆی. ئەم شیعرەی گۆران سیمایەکی کولتوریی هەیە و بەشێوەیەکی وەستایانە و شارەزاییانە دەمانگەڕێنێتەوە بۆکلتورە جوانەکانی کۆمەڵگا، بەتایبەتی ژیانی لادێنشینی و ئاشناکردنمان بەسروشتی کوردەواری. ئەمەش کۆپلەیەکە لە شیعری (گەشتی هەورامان):

کانی ژنان

سەرچاوەی ئاوێك، کەڵەکێك لەسەر — ژنێك تیی ئەچێ، ژنێك دێتەدەر
ئەمەش لەدێ دا کانی ژنانە — قبلەی دڵداری هەرزەکارانە
ئێواران پۆل پۆل لاوی کاکول لوول — سەرەڕێ ئەگرن، سەرگەرم وعەجول (خ١، ژ١، ب١: ١)

٢ـ ئەحمەد دڵزار: دڵزار بە سێ پارچە شیعر بەشداریی لەدەنگی گێتی تازەدا کردووە، شیعرەکانیش بریتین لە:

ـ گفتوگۆی دڵزار لەگەڵ دڵ (خ١، ژ٦، ب٤: ٥٣٨)
ـ نامەیەك لەدڵزارەوە بۆ وەردی (خ٢، ژ٢٣و٢٤، ب٢: ٦٢٨)
ـ گیانە گۆڕاوی (خ٢، ژ٢٥و٢٦، ب٢: ٦٧٠)

ئەمەش کۆپلەیەک لە شیعری(گیانەگۆڕاوی)ی شاعیر:

گیانە گۆڕاوی، گیانە گۆڕاوی — لەسەرپەیمانی پێشوو نەماوی
من دڵێکم بوو، بولبولێکم بوو — لەسەرچڵی ژین سوور گوڵێکم بوو
ئەو گوڵەش تۆبوی، خۆشی ڕەنگوبۆبوی — لە بۆ ژینی من واستەو هۆبوی
کەچی نازانم ڕوحی ڕەوانم — لەسەرچی تورای دەرد و دەرمانم (خ٢، ژ٢٥و٢٦، ب٢: ٦٧٠)

٣ـ جگەرخوێن: یەکێکە لە شاعیرەکانی سەر بە دیالێکتی کرمانجی سەروو، سێ پارچە شیعری لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوکراوەتەوە، کە بریتین لە:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

- وتەی جگەرخوێن (خ٢، ژ٢، ب١: ١٣٦) - وتەی جگەرخوێن (خ٢، ژ٨، ب١: ٢٦٧)
- أخ پیری (خ٢، ژ٨، ب١: ٢٧٢)

ئەمەش کۆپلەیەک لە شیعری (أخ پیری) یەکە دەڵێت:

ئەیا پیرکا لە کوو ماویە لیرا — مەژی بونا تەدە دل داکەدەرا
دەلەبی ژوکی تەمە ئەز، هەرشەف وروژ — چی دەبی کوتە ببینم ژی خەورا
جارەکی من تەدیا سورو سپی — هیژی تەڤا تە یادل سورو زەرا (خ٢،ب١: ٢٧٢)

٤- پیرەمێرد: پیرەمێردیش بەبڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی لەم گۆڤارەدا بەشداری کردووە، جا چ بە شیعر بێت یان ڕەخنە یان خۆشحاڵی دەربڕین بێت بۆ دەنگی گێتی تازە.

لە شیعری (هەژار و ستەمکار)دا دەڵێت:

ئـــــامان چەند خۆشە تافی منداڵی — بەڵام تێناگەی تا کۆنە ساڵی
لـــــــــە منداڵیما کە باوکم ساغ بوو — گەلێ ئارەزوی لەرەزو باخ بوو
ڕەز و خانومان لە (گورگەدەر) بو — (گورگانە شەوێ)م زۆرچاك لەبەربو
هـــاوینان کۆچمان ئەچو بۆ ئەوێ — رامان ئەسپارد وڵاخمان ئەوێ
ورد و درشتیان ئەهاتنە شوێنمان — لەو (دیارە)دا دیار بو شوێنمان
ئــــــــەکــەوتینەڕێ بەریز و قەتار — بەدەنگی (شمشاڵ)بە بەستەو قەتار (خ٢،ب١: ٢٩٣)

کولتوری کوردەوارییانەی (گەرمیان وکوێستان)ی خێڵەکانی کورد لەناو کوردا باو بووە، پیرەمێردیش لەم شیعرەدا ڕێوڕەسمی ئەو کولتورەمان نیشان دەدات و وشەکانی (ڕەز و باخ، گورگانە شەوێ، وڵاخ، کۆچ، ڕیز و قەتار بۆ کاروان، شمشاڵ و بەستە و قەتار) وێنەیەکی جوانی ئەو کولتورە دەردەخەن. هەروەها لە(خ١،ب١: ٣٩٠)ی گۆڤارەکەدا شیعرێکی تری پیرەمێرد بڵاوکراوەتەوە، کە بەناوی (بەهار)ەو وەسفی جوانیی بەهار دەکات. لە کۆتایی شیعرەکە پەیامێکی پیرەمێردی تێدایە بۆ سەید حوزنی و دەڵێت: "استازی خۆم سید حوزنی، داستانە چاپکراوەکەی شیرین وفەرهادم پێ گەیشت شیرینە تۆش ڕەنجی فەرهاد بۆئاساری کوردی دەدەی جێی ئافەرینە، یوسف زلێخایەکی دەستخەتی تەواوم لایەخۆم پیری پەکی خستوم مەگەر بینێرم بۆتۆ خواپاداشتی ڕەنج و ئەمەکت بداتەوە.پیرەمێردی شاگرد شاگرت"(خ٢، ژ١٩، ب١: ٥٤٣). لەم وتەیەی پیرەمێردەوە دڵسۆزی نوسەرانی دەنگی گێتی تازە بەدی دەکرێت بۆ زیندووکردنەوەی کولتور و ئاساری کوردی کۆن، تەنانەت ئەرکی تەواونەکراوی خۆیشی بەحوسێن حوزنی موکریانی دەسپێرێت، بەڵگەیە بۆ متمانەپێکراوی نوسەر. پیرەمێرد یەکێک بوو لەڕۆشنبیرە ناسراوەکان لەمەیدانی زانست و زانیاری، لەرۆژنامەگەریش دا دەستێکی باڵای هەبوو"لەدوای جەنگی جیهانی دووەم، لەتورکیاوە دوبارە دەگەڕێتەوە کوردستان بیرۆکەی بابەتەکانی و پوختەی ئەزمونەکانی لەسەر لاپەڕەکانی(ژیان و ژین) دەنوسێت. نزیکەی چارەکە سەدەیەك بەردەوام بووە لەنوسین و خزمەت کردن" (هاوار،٢٠٠٨: ٢٦)

٣ - ٣: شیعری (میللی)ی سەردەم لە دەنگی گێتی تازەدا

لێرەدا ئەو شاعیرە میللییانە دەخەینەڕوو، کە لەسەردەمی دەرچوونی دەنگی گێتی تازەدا لە ژیاندا بوون و بەرهەمەکانیان لە گۆڤارەکەدا بڵاوکردووەتەوە. گرنگترینیان بریتین لە:

١- شێخ ئەحمەدی شێخ غەنی: ئەم شاعیرە میللییە خوێنەری دەنگی گێتی تازەبووە، هەر بۆیە شیعرێکی بۆ دەنگی گێتی تازە نوسیوە و لە گۆڤارەکەدا بڵاوکراوەتەوە و تیایدا دەڵێت:

دیمانەت بەخێر

دیمانەت بەخێر، دیمانەت بەخێر — دەنگی گێتی نوێ دیمانەت بەخێر
چاوڕوون کەرەوە و فێنکی دڵانی — هیوای ژیانی تازەی خۆمانی
چیرۆکەکانت پەندی لوقمانە — ڕێ پیشاندەری دواکەوتوانە
چرای زانستی هەڵ کرایەوە — خونچەی دڵی گشت پێی گەشایەوە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

بەراستی دەنگی تازەی گێتی یە — بڵاوکەرەوەی وشەی پەتی یە
سەرچاوەی خۆشیمان ژیایەوە — هەزاران گرێی دڵ کرایەوە
دیمانەت بەخێر دیمانەت بەخێر — دەنگی گێتی نوێ دیمانەت بەخێر(خ١، ژ٣، ب١: ١٢١)

٢- بەنگینە: ئەم شاعیرە میللییە بەبۆنەی ڕۆژی نەورۆزەوە پارچە شیعرێك دەنێرێت بۆدەنگی گێتی تازە. ئەمەش شیعرەکەیە:

(نەورۆز پیرۆزی)
بۆ دەنگی گێتی چیرۆکی تازە — بەخت بڵند و خاوەن ئاوازە
بەبۆنەی تووە بۆلاوی کوردان — نەورۆز پیرۆزەپێشکەش بەلاوان
نەورۆزتان پیرۆز لاوەکانی کورد — چراتان ڕووناک درشت تاکو ورد
موبارەکتان بێ،بێ پەشیمانی — گشت نەتەوەی کورد هەم سلێمانی
شەوقی ڕوناکی گەی یە ئاسمان — سەری هەڵبڕی دایکی نیشتیمان
وتی زۆر شوکر وەجاخم ڕوناك — ڕوناکی چرام گەیشتە ئەفلاك (خ٢، ژ٢٣و٢٤، ب٢: ٦٢٦)

٣-سورداش قانیع: کەسێک بەم ناوەوە شیعرێکی بۆ موفتی پێنجوێنی نوسیوە بەناوی (بەهۆی دەنگی گێتی تازەی خۆشەویستمانەوە، بۆمفتی توتنچی لە پێنجوێن). بەپێی ئەوەی قانیع خەڵکی گوندی لەنگەدێی دەڤەری پێنجوێنەو موفتیش لەپێنجوێن بووە و یەکیان ناسیوە، گومانی ئەوە دەکرێت هی قانیعی شاعیر بێت، بەڵام کاتێک لە دیوانەکەی قانیعدا بۆ ئەم شیعرە گەڕاین، تیایدا نەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا بەپێی ناوەڕۆکی شیعرەکە بێت، کە باس لە قوڕبەسەری و ماتی و خەفەتباری و...هتد دەکات، لە هی قانیع دەچێت، چونکە ژیانی قانیع پڕ بووە لە کولەمەرگی و نەهامەتی و دەردەسەری. ئەمەش پارچەیەک لە شیعرەکەیە:

ئەی حونەری ناوداری لەهەرایشی خەبەردار
ئەی چاوگەیی دیوان وغەزەلباری وئەشعار
ئەی تۆش وەکو من قوڕ بەسەرو مات وخەفەت بار
شێواو و سەراسیمە لەدەست هاودەم وئەغیار
سوچم چییە ایستاکە نەما گەرمی یەکەی پار
مەشهورە کەبەم ڕۆژە ئەڵێن ڕۆژی گوڵانە
کاتی هەوەس وشادی وزاخاوی دڵانە (خ٢، ژ١٦، ب١: ٤٧٣)

٤- مەدهۆش: یەکێکە لەو شاعیرانەی لە دەنگی گێتی تازەدا شیعری بڵاوکردووەتەوە. ئەمەش نمونەیەک لە شیعرەکەیەتی بەناوی (نمونەیەکی ژیانم)، دەڵێت:

باسێکی خۆشم ئەخەمە بەرچاو — لەباسی خەڵکی چاکترە بۆ پیاو
لەبەر دورمان شەوکار و تەقەڵ — زەردولاواز بوم وابوم بەچەقەڵ
کاری بەپەلە و بەرەچە ژنانی — قسە و تورەیی وەستاکارانی
دەستم ئەمەندە دەرزی پیاچووە — بەقەد بێژنگێ کونی تێ بوە
ئەوەندە سەری داوم قوت داوە — تێرم خواردووە دڵم گیراوە (خ١، ژ٢، ب٢: ٩٣)

شاعیر لەم شیعرەدا بەشێوەیەکی گاڵتەئامێز باس لەپیشەیەکی کولتوری کوردەوارییانەی خۆی دەکات، کە بەلای ئەوەوە بەرەچەڵەك پیشەیەکی ژنانەیە و پیاوانیش ئەو ئیشەدەکەن لەدوکان وبازاڕدا. وشەکانی (داو، دەرزی، بێژنگ، دورمان، تەقەڵ...هتد)، هەموویان وشەی کولتوری باوی ناوژیانی کوردەوارین، شاعیر بێزاری و ماندوبونی خۆی و گرانی پیشەکەی باس دەکات.

٥- سامی دەلۆسین: ئەمیش یەکێکە لەو شاعیرانەی بەدوو شیعر بەشداری لە دەنگی گێتی تازە کردووە، کە بریتین لە:

- کارێ مەکە تۆ دوژمن پێت خۆش بێت (خ١، ژ٤، ب٣: ٣٤٩)
- مەکری بێوەژن (خ٢،ژ٣،ب١: ١٦٥)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ئەمەش نمونەیەک لەشیعری (مەکری بێوەژن):

یاران برادەر ایوە بن خودا ئاگامان هەیە تەمامی ئاگاە
لەجوانتانەوە تاوەکو پیرتان بێوەژن هێنان نەبێ لەبیرتان
نیزکی مەکەون ئیسمی بێوەژن دووای بەدەستی یەوە موبتەلا ئەبن
لەکردەوەیان خودا هاواربێ هێشتا هەرکەمە مەکریان هەزاربێ (خ٢،ژ٣، ب١: ١٦٥)

شاعیر لەم شیعرەدا تێڕوانینێکی کولتوری باوی ئەو کاتەی ناو کۆمەڵگەی کوردی دەخاتەڕوو سەبارەت بە (بێوەژن)، کە بە داخەوە تێڕوانینێکی تەواو نەرێنییە و بێوەژن بە مرۆڤیکی فێڵزان دەزانێت و داوا دەکات کەس خۆی لە قەرەیان نەدات.

٦ـ مستەفا نەریمان: ئەم شاعیرە بەشداری کارای هەبووە لە دەنگی گێتی تازەدا، بەگشتی(٩) نۆ پارچە شیعری میللیی تیادا بڵاوکردووەتەوە، کە بریتین لە:

- دەمم دراوە (خ١، ژ١، ب٤: ٥٥)
- پێم ئەڵێن (خ١، ژ٣، ب٤: ٢٨٤)
- شاری کفری (خ١، ژ٥، ب٤: ٤٣٦)
- پیشەی ئێمەیە (خ٢، ژ٥، ب١: ١٩٦)
- گفتوگۆی چوارهەژار (خ٢، ژ٧، ب١: ٢٥٠)
- ئێوەش وەك من وابن (خ٢، ژ٩، ب١: ٣٠٢)
- بەرخی بەستزمان وگورگی ستەمکار (خ٢، ژ٢٢، ب٢: ٦٠٥)
- ئەوبالّی خەڵقی مەخەرە ئەستوت (خ٢، ژ٣٢، ب٢: ٧٩٢)

- ئەمەش پارچەیەک لەشیعری(ناگوزیری واستە)ی شاعیرە:

واسیتە دەردێ خراپە بوەتە قورتی ئەم گەلە
ناوی وایەکجار بڵاوە بووەتە مودەلەم حەلە
گەریەکێ بێبەش بێ لەم ناوە کاکە سەیرئەکەی
هەرچەنێ گەورەش بیی ئەشکێ وەکو نەی
گەرهەژارێ بێت و ئەمرۆ داوەیی کارێ بکا
لازمە بوی ماچ بکا دەستی ئەم وئەو بەتکا (خ٢، ژ٣٣، ب٢: ٨١٣).

شاعیرلەم شیعرەدا باس لەدیاردەیەکی ناشیرینی ئەوسەردەمە دەکات، کە بووە بەکولتورێکی ناشیرین و لەناو کۆمەڵگەدا بڵاوبووەتەوە، ئەویش دیاردەی واسیتەکردنە.

٧ـ قانیع: ئەگەرچی قانیع شیعری هونەری بەرزیشی هەیە، بەڵام لە کایەی ڕۆشنبیری کوردیدا زیاتر بە شاعیرێکی میللی ناسراوە. ئەمیش بەسێ شیعر بەشداری لە دەنگی گێتی تازەدا کردووە و شیعرەکانیشی بریتین لە:

- بەری نیشتیمان (خ٢، ژ١٩، ب١: ٥٣٦)
- کوردەبێ چۆن بێ (خ٢، ژ٢٣و٢٤، ب٢: ٦٢٦)
- پێنج خشتەکی قانیع (خ٢، ژ٢٠، ب١: ٥٥٥)

ئەمەش نمونەیەک لە پێنج خشتەکییەکەیتی، کە لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوی کردووەتەوە:

هەوای خاکی سلێمانی پزیشکی دەرد و عیلەتمە
خودا ئاوابێ ئەم خاکە کە بوونەی ژین و سەحەتمە
دە یاخوا کوێری کەی هەرکەس لەسەر فەوتانی جەنەتمە
پەشێوی ئیشی دیلی بێت ئەوەی ناحەز بە میللەتمە
نەخۆشی دەردی نەگبەت بێت ئەوەی دوژمن سەعادەتمە (خ٢، ژ٢٠، ب١: ٥٥٥)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

بە وشەی میللی وپەتی کوردی لێزانانە قاڵبی شیعری کلاسیکی کوردی بەکارهێناوەو تیایدا خۆشەویستی خاکی کوردان و بەتایبەتی سلێمانی باسکردووە. هەروەها قانع بە هیوا و ئومێدەوە لەپەیمان و بەڵێنەکانی ئینگلیزی ڕوانیوە وەک هەر تاکێکی تری کورد لەو سەردەمەدا، کە "میللەتی کورد، سەکردە و کەسایەتییە ناودارەکانی ئارەزوی ئازادی وسەربەخۆییان هەبوو هەندێکیان ئەم ئارەزوانەیان بە لێپرسراوانی بەریتانیا ڕاگەیاند، ئەمەش لە کاتێکابوو کە هێزە ململانێکەرەکان هەوڵی سەرنج و ئارەزوی کوردیان بۆلای خۆیان ڕادەکێشا، لەرێگەی بەڵێندان بە مافە نەتەوەییەکان و لایەنگریکردنیان"(ڕەوف، ٢٠١٠: ١١٢).

هەر ئەمەش وایکردووە قانع و چەند شاعیرێکی تری وەک (مەلا حەسەن کوڕی مەلا قادر بیارە، ئەحمەد شوکری برین پێچ، میرزا مارف، گیو موکریانی، مستەفا نەریمان)، لە دەنگی گێتی تازەدا شیعر بۆ سەرکەوتنەکانی بەریتانیا بنوسن، چونکە وولاتەسەکەوتووەکانی جەنگ بڕیار و پەیمانیان بە گەلانی ژێردەستە و زۆرلێکراوان دابوو، کە سەربەخۆییان بدەنێ، دیارە دڵیشیان بەو بەڵێنانە خۆشبوو هیوایان سەربەخۆیی و ئازادی و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی بووە.

هەر لەم ڕووەوە قانیع لەشیعرێکیدا، کە لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوی کردووەتەوە، گفتوگۆیەک لەنێوان (کوتەك) و (خەنجەر)دا دروست دەکات. لەم شیعرەدا قانیع ئینگلیز بە دەسەڵاتدار وفریادڕەس دەزانێت و لەو بڕوایەدایە ئینگلیز میللەتەکەی ڕزگار دەکات، وەک دەڵێت:

خەنجەر براگیان، گێتی شێواوە — هەموو بەجارێك چاك شڵەژاوە
ایمەچۆن بژین، چی بکەین چاکە — کێ لەگەڵ ایمە دڵی زۆرپاکە

خەنجەر

کاکە گیان ئەمڕۆ ڕۆژی شادی یە — ڕۆژی دڵ خۆشی ودڵ ئازادی یە
بۆ ئێمە ئینگلیز هیمەت ئەنوێنێ — هەزارپێوەند و زنجیر ئەشکێنێ
بەریتانیایە پیاو ئەکا بەپیاو — بەریتانیایە بەرد ئەکا بەئاو(خ١، ژ٢، ب٢: ١٥٠)

وتنی ئەم شیعرانە لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا بەڕوداوەکانی ئەوسەردەمەوە بەستراوە و گرنگی خۆی هەیە، هەروەکو مارف خەزنەدار دەڵێت "شاعیرێکی ناسراو وکوردپەروەری وەکو قانیع شیعری لەدەنگی گێتی تازە بڵاودەکردەوە دژی ئەڵمانیا و لایەنی ئینگلیزی دەگرت. لەوسەردەمەدا ڕەنگەهەبووە گەلێ کوردی نیشتیمان پەروەری پاك دژی ئەوە بووبێت لەسەر ئینگلیزبکرێتەوە بەڵام لەدوایدا دەرکەوت کە ئەم جۆرە بەرهەمە دەچنە ناولاپەڕەی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە چونکە لایەنگری هێزێك بوو لەدژی هێزی تاریکی نازیزم"(بەرزنجی،٢٠٠٥: ١٣)، واتە ئەو شیعرانەش وەکو پێگەیەکی کولتوریی، لە ئەدەبی کوردیدا جێگای خۆیان گرتووەو بوونە بە بەشێک لە کولتورەکە.

٨ ـ **هەژار موکریانی:** هەژاریش وەك شاعیرێکی هاوسەردەمی گۆڤارەکە دووشیعری لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوکردووەتەوە، کە بریتین لە(هەی لێفەشرە، هەی لای لایە).

ئەمەش نمونەیەک لەشیعری (هەی لای لایە)

ڕۆڵە ڕوناکی گلێنەی چاووم — بەندی جەرگ ودڵ هێز و هەناوم
ڕێحانەی بۆن خۆش سوورە گوڵەکەم — ئاوپریشکێنی کووڵی دڵەکەم
چولەمەی ئەستۆم ڕەگی حەیاتم — هەنگوێین وقەندم نوقڵ ونەباتم
خەوی خێرت بێ بنوو درەنگە — تا کەڵەبابی بەیان بێ دەنگە
هەی لای لایە ڕۆڵەلای لایە — ئەمشەو بەزەییت بەمن دانایە (خ٢، ژ٢، ب٢: ٨٩٧)

گوتنی گۆرانی (لای لایە) بۆ منداڵ لەلایەن دایکەوە، کاتێک دەیەوێت منداڵەکەی بنوێنێت، دیاردەیەکی باوە لەناو کولتوری کوردەواریدا. تەنانەت وشەکانی (ڕێحانە، نوقڵ و نەبات، کەڵەباب....) وشەی کولتوری کوردین.

٩ـ حەسەن ئەمین حاجی حسێن: جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی لەبەشی سێیەمی (بوێژەکانی زەنگە)دا، شاعیرێکی میللی هاوسەردەمی دەنگی گێتی تازەی ناساندووە و نمونەیەک لە شیعری ئەم شاعیرە میللیەی بڵاو کردووەتەوە و لە بارەیەوە دەڵێت: (ناوی حسن کوڕی امین حاجی حسێن خدربووە، بەهۆی ناهەمواری ڕۆژگارەوە بەتوڕەیی زەنگەنەی بەجێ هێشتووە، ایستاکە لەئاوایی پەڵکانەی هەرێمی قەرەحسن دادەنیشێ.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ئەمەش نمونەیەک لەشیعری ئەم شاعیرەیە، کە بەناوی (نازداران)ەوە جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی لە دەنگی گێتی تازەدا بڵاوی کردووەتەوە:

میرزام نازداران، میرزام نازداران	ئارودیم، وەچەم سوپای نازداران
چوین سوپای عسکر تازە فاریقە	وەعین تعلیم مەشق وموزیقە
جمع نازداران، چوین سوپای سەرواز	وەلارەولەنجە ئەگلیجەو ناز
وەو ئەگلەنجەوناز، ئامان لەریوە	مەدان لەچەپڵە هەل هەلەپێوە (خ٢، ژ٦، ب١: ٢١٥)

هەروەکو دڵشاد عەلی وتویەتی"کۆمەڵێ تەرکیباتی وەک (لارولەنجە) (ئەگلەنجەوناز) (زڕەی پۆیلە)و (لەرزەی پۆیلە) و(هارەی مێخەک بەن) وێنە و کەشێکی کوردەوارییانەی ئەوتۆیان پێ سازداوە کە وەك (ئاوازی شمشاڵەکەی دەروێش عەبدوڵای گۆران) مەزاجی کوردانە زاخاودەدەن"(عەلی،٢٠٢١). واتە ئەم شیعرەی شاعیر کەشێکی کولتورییانەی کوردەواریی تێدایە.

١٠- فەقێ ڕەشید جاسم ئاغا: جەمیل ڕۆژبەیانی لەبەشی چوارەمی (بوێژەکانی زەنگەنە)دا باسی شاعیرێکی تردەکات: "فەقێ ڕەشید کوڕی جاسم ئاغا، ئەم بوێژە خوێندەواری یەکی کەمی هەیە بەڵام خۆرسکی هەڵبەستی (نیشتیمانی، ایینی، شەیدایی، پاسینی) هەیە.....خۆی ئێستا لەژیان دایەو سەرۆکی یەکێکی ترە لەتیرەکانی زەنگەنە"(خ٢، ژ٧، ب١: ٢٤١)، واتە ئەم شاعیرەش هاوسەردەمی دەنگی گێتی تازەیە بووە و سەرۆکی یەکێک لە تیرەکانی زەنگەنەیە. ئەمەش پارچەیەک لەشیعرەکەیەتی، کە بە ناوی (شاە گەیلانی)یەوەیە:

شاە گەیلانی،شاە گەیلانی	یابار پەرەناز غوث گەیلانی
ڕوح جەنورپاك يەك تای ڕەبانی	ئافەریدەی سونح حبی سبحانی
نضر کەردەی نور بینای بی نضیر	سەردار سوپای شێخ ومەلاوپیر
دار خوش میوە،سامی صبح بی عیب	عالم اسرار دانای علم غیب
علم گیرفتح، ڕوی دەشت معشر	بەفرمان پاك ئەمر پێغەمبەر(خ٢، ژ٧، ب١: ٢٤١)

گومانی تێدانییە نەتەوەی کورد پێش هەموو نەتەوەکانی تر پەیڕەوی ئاینی ئیسلامیان کردوە، دینداری و خواناسی کاریگەرییان لەسەرشاعیران هەبووە. کولتوری ئایینی لەشیعرەکە ڕەنگی داوەتەوە. کەسایەتییەکی پاك (شای گەیلانی) دەخاتەڕوو لەڕووی زانایی وزانست ودینەوە.

شیعری میللی ئەم شاعیرانەی، کە باسمانکردن جگە لەوەی شیعری میللی هاوسەردەمی دەنگی گێتی تازەن، ڕەوێنەوەی ئەوتێڕوانینە نەرێنیانەن بۆ گۆڤارەکە هەبووەو پێگە و گرنگی دەنگی گێتی تازە دەردەخەن.

کولتوری نەتەوەیی شیعری شاعیرانی کورد بەبێ جیاوازی دەنگ و ڕەنگی ناوچە جیاوازەکان و دیالێکت و شێوەزارە کان لە (کرمانجی خواروو، کرمانجی ژوورو و، سۆرانی، سلێمانی، موکریانی، کەلهوڕی ولوڕی، هەورامی، برادۆستی....) لەدەنگی گێتی تازە بەرچاو دەکەون، بەڵام وەکو هەر ڕۆژنامەو گۆڤارێکی تر بۆ ئەوەی مەودای بابەتەکانی تریش بکاتەوەو پەیڕەوی شێوازی نوسینی گۆڤارورۆژنامەی تێدابێت، شیعرەکانی پەرش وبڵاون و پێویستیان بەکۆکردنەوەو پۆلێنکردن هەیە. سەبارەت بەشاعیرە کلاسیکییەکانیش بەتایبەتی نالی وسالم وکوردی، ئەوا بێجگە لە (تەخمیسێکی سالم لەسەرشیعری مەولانا)، کە پیرەمێرد ناردوویەتی بۆ گۆڤارەکە، هیچ شیعرێکی ئەو شاعیرە کلاسیکیانەی تێدا بڵاونەکراوەتەوە. سەبارەت شاعیرانی سەردەمیش، (بێکەس، ع.ح.ب) وزۆرشاعیری تریش لە دەنگی گێتی تازەدا شیعریان بڵاوکردووتەوە، دەشێ هۆکاری ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ ئەوتێڕوانینە نەرێنییەی لەسەر گۆڤارەکە هەبووە، کە گوایە گۆڤارەکە خزمەتی بێگانەی کردووە، چونکە لە لایەن ئینگلیزەوە پاڵپشتی خولی یەکەمی گۆڤارەکە کراوە.

جێگەی ئاماژەپێکردنە، کە ڕێنوسی دەنگی گێتی تازە بەجۆرێک بووە، پیتی(ڕ) قەڵەو حەوتەکەی ژێرەوەی بۆ دانەنراوە، هەروەها پیتەکانی (ۆ، ڵ)یش حەوتەکانی سەریان بۆ نەکراوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لەو سەردەمەدا هێشتا ڕێنوسی کوردی تەواو گەڵاڵە نەبوو بوو و بۆ ئەو کاتە ئەمە شتێکی ئاسایی بووە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

ئەنجام

لە کۆتاییدا سەبارەت بە خستنەڕووی شیعر و بەرهەمی شاعیران لە دەنگی گێتی تازەدا، گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

1. پەیوەندییەکی بەهێز هەیە لە نێوان کلتورو ئەدەب و ڕۆژنامەگەری، هەر ئەو پەیوەندیەش لەدەنگی گێتی تازەدا لە پێناو پاراستنی کلتوری نەتەوەیی کوردو خزمەتکردنی کۆمەڵگەی کوردی لەڕێگەی زیندوکردنەوەی بەرهەمی شیعری شاعیرانی کۆن و بڵاوکردنەوەی شیعری شاعیرانی سەردەمی گۆڤارەکەدا دەبینرێت.
2. ئەگەرچی تێڕوانینێک هەبووە پێی وابووە دەنگی گێتی تازە ئینگلیزەکان بۆ مەرامی خۆیان پشتگیرییان کردووە، بەڵام ئەم گۆڤارە خزمەتێکی گەورە بەرچاوی بە ڕەوتی ڕۆژنامەگەری کوردی و کلتور و ئەدەبیاتی کورد کردووە.
3. نوسەرانی دەنگی گێتی تازە بایەخیان بە لایەنە کلتورییەکانی شیعر داوەو لە ناوەڕۆکی شیعرەکانەوە چەندین دیاردەی کلتوری نەتەوەییان خستووەتەڕوو.
4. بڵاوبونەوەی شیعر و بابەتە کلتورییەکان لەدەنگی گێتی تازەدا لە قۆناغێکی هەستیاردا بووە، کە سەردەمی جەنگی جیهانی دووەمەو ڕەنگدانەوەی ئەو بارودۆخە و ئومێدی هەندێ لە شاعیرانی سەردەمی گۆڤارەکە بە بەڵێنەکانی ئینگلیزی تێدایە.
5. لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا جگە شیعری شاعیرانی کلاسیک و شاعیرانی نوێ، شیعری میللی و شیعری شاعیرە میللییەکانی پێش گۆڤارەکەو سەردەمی گۆڤارەکەش بڵاوکراوەتەوە.
6. دەنگی گێتی تازەش وەکو هەر ڕۆژنامەو گۆڤارێکی تر پێگەو گرنگی و ڕۆڵی خۆی نیشان دەدات و لە بواری ڕۆژنامەگەریدا ڕۆڵی بەرچاوی گێڕاوە بۆ پێشخستنی بوارە جیاوازەکانی کلتور و لەناو ئەو بوارانەشدا بواری شیعر.

سەرچاوەکان

- کوردییەکان

1. ئیبراهیم، عمر: (١٩٧٩)، فۆلکلۆر بەرهەم و دەستکەوت و بەهرەی هەزاران ساڵ پێش ئێستایە، ڕۆشنبیری نوێ ـ ژ٧٦.
2. ئیسماعیل، نەسرین ڕەوف: (٢٠١٠)، ئەرکی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا، هەولێر ـ چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
3. ئەحمەد، نەوزاد عەلی: (٢٠٠٠)، هونەرەکانی ئەدەب لەڕۆژنامەگەری نهێنی کوردیدا، ماجستێرـ زانکۆی سلێمانی.
4. بەرزنجیی، هەڵۆ: (٢٠٠٥)، پرسیارەکان هێشتا تینوی وەڵامن، کوردستان.
5. جاف، سروود وەلی: (٢٠٠٤)، ڕەنگدانەوەی ئەدەبی کوردی لەڕۆژنامەی ژیانەوەدا، زانکۆی بەغداد ـ ئیبن ڕشد.
6. حلمی، ڕەفیق: (٢٠١٠)، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، چاپخانەی ئاراس ـ هەولێر.
7. خەزنەدار، مارف: (١٩٨٩)، کورتەباسێک لە بابەت ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری کوردی یەوە، کاروان ـ ژ٧٦،٨
8. خەزنەدار، مارف: (٢٠٠٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دوو، هەولێرـ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
9. سەججادی، عەلادین: (١٣٨٩)، □□□□□ □□□□□□ □□□□□□□، سنندج_ کوردستان.
10. عارف، حەمکریم: (٢٠٠٧)، دەربارەی شیعرو شاعیر، نوسەری کورد.
11. قەزاز، ڕەمزی: (١٩٧١)، بزوتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری کورد، سلێمانی ـ چاپخانەی ژین.
12. کاکەی فەلاح، حەمەحمە ئەمین: (١٣٩٧)، کاروانی شیعری نوێی کوردی، سنندج ـ کوردستان.
13. نازم، سەنگەرحسێن و مەولود، ڕێزان: (٢٠١٨)، ژانرە ئەدەبییەکان، هەولێر ـ ناوەندی ئاوێر.
14. نەریمان: (١٩٧٤)، لێکۆڵینەوە لە کتێبی کوردی کوردەواری، بەیان ـ ژ١٧.
15. نەریمان، مستەفا: (١٩٨٨)، توێژینەوەیەک دەربارەی دەنگی گێتی تازە، ڕۆشنبیری نوێ ـ ژ١١٧.
16. عزەت، فتاح حەمەساڵح: (٢٠١٨)، کلتوری کورد و ڕێکەوتنامەی سایکس بیکۆ، زانکۆی سلێمانی ـ ژ:٥٥.

- گۆڤارەکان

1. زەنگەنە و ئەوانی تر: (٢٠١٣)، ڕۆژنامەی دەنگی گێتی تازە، خولی دوو، بەرگی سێ، سلێمانی ـ چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری.
2. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی یەک، بەرگی یەک، هەولێرـ بڵاوکراوەی ئاراس.
3. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی یەک، بەرگی دوو، هەولێر ـ بڵاوکراوەی ئاراس.
4. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی یەک، بەرگی سێ، هەولێر ـ بڵاوکراوەی ئاراس.
5. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی یەک، بەرگی چوار، هەولێر ـ بڵاوکراوەی ئاراس.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلد (7) – العدد (1)، حزيران 2023
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

6. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی دوو، بەرگی یەک، هەولێر- بڵاوکراوەی ئاراس.
7. ساڵح و ئەوانی تر: (٢٠١٠)، کۆواری دەنگی گێتی تازە، خولی دوو، بەرگی دوو، هەولێر- بڵاوکراوەی ئاراس.

- سەرچاوەی عەرەبی

1. هاوار، محمد رەسول: (٢٠٠٨)، الأثار الكاملة المقالات العربية، السليمانية ـ مطبعة شڤان.
2. فيلال، سليمة: (٢٠١٣ـ ٢٠١٤)، بنية الهوية الجزائرية في ظل العولمة، أطروحة شهادة دكتوراه العلوم في علم الاجتماع تخصص علم الجتماع الثقافي ـ جامعة محمد خيضر.
3. يونس، أ.د.الفاروق زكي: (١٩٩٧)، نظرية الثقافة، عالم المعرفة ـ للثقافة و الفنون و الأداب ـ الكويت

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/7.1.12
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)